

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LIV.
Fasciculus 19.

TÓTH ÁRPÁD

**A hadiszolgáltatások jogi szabályozása a
dualizmus korában**

SZEGED
1998

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LIV.
Fasciculus 19.

TÓTH ÁRPÁD

**A hadiszolgáltatások jogi szabályozása a
dualizmus korában**

SZEGED
1998

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et
Juridicarum Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae

ELEMÉR BALOGH, LAJOS BESENYEI, LÁSZLÓ BODNÁR, OTTÓ
CZÚCZ, JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA, JÁNOS MARTONYI,
IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY, BÉLA POKOL,
JÓZSEF RUSZOLY, LAJOS TÓTH, LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALOGH ELEMÉR, BESENYEI LAJOS, BODNÁR LÁSZLÓ, CZÚCZ
OTTÓ, KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS, MARTONYI JÁNOS,
MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, PACZOLAY PÉTER, POKOL BÉLA,
RUSZOLY JÓZSEF, TÓTH LAJOS, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523 Acta Univ.
ISSN 0563–0606 Acta Jur.

Ismeretes, hogy a háborús szükségletek mindig különleges személyes, valamint dologi szolgáltatásokat követeltek, amelyek gyakran szinte az elviselhetetlenségig fokozták a háború sújtotta országok polgári lakosságának terheit. Ezek az ún. *hadiszolgáltatások*, azaz a mozgósított vagy hadrakelt sereg számára térítés ellenében, de kötelezően elrendelt, rendszerint nem fegyveres személyes és dologi szolgáltatások a kiegészítés után is csakhamar szükségessé váltak és elrendelésük már az 1878-as okkupáció idején összeütközést okozott a kormány és Pest megye vezetői között. Az történt ugyanis, hogy a honvédelmi miniszter, a közös hadsereg Boszniában működő egységei számára szükséges élelmiszerek szállítása végett, arra utasította az említett törvényhatóságot, miszerint "500 kétlovas előfogatnak akár önkénytes vállalkozás, akár hivatalos kirendelés útján leendő kiállítása iránt intézkedjék". A megye főjegyzője azonban — az alispán távollétében — azt jelentette, hogy "magát a szóban levő rendelet végrehajtására illetékesnek nem érezhetvén, azt a megyének ... bizottsági évnegyedes közgyűlése elé terjesztendi". A honvédelmi miniszter erre ismét nyomatékosan követelte rendeletének azonnal végrehajtását, mire most már az alispán jelentette ki, hogy "ezen rendelet után sem érzi magát a végrehajtásra kötelezettnek, hanem ezen rendeletet is az évnegyedes közgyűlés elé terjesztendi". A honvédelmi miniszter azonban, annak ellenére, hogy "az évnegyedes megyei közgyűlés már holnap meg fog tartatni", annak eredményét nem tartotta célszerűnek bevárni, "mert bizonyosnak vehető, hogy a közgyűlés az alispán eljárását helyeselni fogja". Ehelyett — nehogy a törvényhatóság első tisztviselője közgyűlési határozattal fedezhesse engedetlenségét — a honvédelmi miniszter azt javasolta, hogy az alispánt fegyelmi úton függesszék fel hivatalából és az előfogatok kiállítására vonatkozó rendelet végrehajtására a főispán kapjon felhatalmazást. S miután a honvédelmi miniszter javaslatát az igazságügyi miniszter is támogatta, a minisztertanács ennek megfelelően határozott és megbízta a honvédelmi minisztert, hogy "ily értelemben intézkedjék".¹

Ez az incidens, noha elsősorban a központi végrehajtó hatalom és az említett törvényhatóság közötti ellentétet tükrözte, egyúttal jelezte azt is, hogy a jövőben bekövetkező hasonló esetek elkerülése végett a kormánynak törvényben biztosított jogalapra kell gondoskodnia a hadiszolgáltatások ügyében. Volt ugyan már olyan törvény, nevezetesen az 1873:XX. tc., amely mozgósítás esetére a hadsereg lősükségletének biztosításáról rendelkezett, ez azonban az ilyenkor felmerülhető egyéb szükségletekről hallgatott. Sőt még a lovakkal kapcsolatos igényeket sem elégítette ki teljesen, mert csak a végleges átengedést, vagyis az állam tulajdonába történő átvételeket szabályozta, az ideiglenes ló-igénylésekről viszont nem rendelkezett. Úgyszintén nem oldotta meg a szóban forgó problémát a katonai beszállásokról szóló 1879:XXXVI. tc. sem, amely 59. §-ában megelégedett annak rögzítésével, hogy "a katonai szállásoknak és mellékszükségleteknek háború esetében való kiszolgáltatása külön törvényben fog szabályoztatni", mert noha 1895-ben újabb törvény (1895:XXXIX.tc.) született a beszállások ügyében, de a hadiszolgáltatásokat illetően az nem tartalmazott rendelkezéseket.

¹ Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek. 1878. augusztus 26., 23. sz..

A hadiszolgáltatások törvényi rendezése tehát megoldásra várt, s ezt a feladatot, sok egyéb mellett, eleinte a *háború esetére szóló kivételes intézkedések szabályozásába* építve igyekezett elvégezni. Igaz ugyan, hogy a kiegyezés után készült első ilyen tárgyú törvénytervezet² még nem tartalmaz a hadiszolgáltatásokra vonatkozó rendelkezéseket, egy 1888-ban készült hasonló témájú törvényjavaslat 6. §-a szerint azonban: "Felhatalmaztatik a ministerium arra is, hogy a haderő mozgósított seregtestei részére megkívántató hadiszükségletek kiszolgáltatása, továbbá fuvarok, hátas és hámos lovak, valamint málhás állatok szolgáltatása és az ezekhez alkalmazandó személyek kirendelése iránt rendeleti úton intézkedjék." Ugyanezen paragrafus átjavított változata pedig talán még sommásabban fogalmaz, felhatalmazván a kormányt, hogy "a haderő részére megkívántató különböző hadiszükségletek kiszolgáltatása és az ezeknek kezelésére, illetve teljesítésére alkalmazandó polgári állású személyek kirendelése iránt rendeleti úton intézkedjék."³

Ügyszintén rendelkezett a hadiszolgáltatások ügyében kettő, a '90-es években készült és a háború esetén alkalmazandó kivételes intézkedésekről szóló további törvénytervezet is, mégpedig jóval részletesebben, mint az imént idézett jogszabálytervezetek. Ez utóbbiak ugyanis arra biztosítottak felhatalmazást, hogy a kormány rendeleti úton intézkedhessenek "a fegyveres erőnek mozgósított, hadilag felszerelt vagy útnak indított részei számára, valamint a védelmi intézkedések céljából szükséges

- a) elhelyezések és mellékszükségletek, elhasználható tárgyak szolgáltatása és ingatlanok átengedése iránt, továbbá a vasutakon és vízi utakon való közlekedéshez, munka végzéséhez, betegápoláshoz és a kincstári vagyona való felügyeléshez szükséges személyek kirendelése és eszközök szolgáltatása iránt,
- b) fuvarok, hátas és hámos lovak, valamint málhás állatok szolgáltatása, s a megfelelő számú fuvarosok, málhásállat vezetők, nemkülönben kovácsok és kalauzok kirendelése iránt."⁴

Tartalmazza egyébként a most idézett rendelkezéseket két másik, hasonló témájú és ugyanezen évekből származó törvénytervezet is, anélkül azonban, hogy közülük bármelyik is a törvényhozás színe elé került volna.⁵

Az ún. koalíciós kormány idején, amikor újra előtérbe került a kivételes hatalom törvényi szabályozásának problémája és a szakértők számos tervezetet készítettek ebben a tárgykörben, a hadiszolgáltatások rendezése nem került be az általuk végül is elfogadott törvénytervezetbe.⁶ Ennek oka bizonyára az lehetett, hogy 1906-ban az akkor elkészült és a magyar kormánynak megküldött osztrák kivételes rendelkezések csupán jelezték, hogy a hadiszolgáltatások ügyében majd kormány, illetve császári rendelet intézkedik,⁷ e rendelet szövegét azonban nem közölték, így azt a magyar szakértők nem is vehették alapul. Abban a törvénytervezetben azonban, amelyet 1909-ben a szakértői

² OL Igazságügyminisztériumi elnöki bizalmas iratok (a továbbiakban: IM.Bi.) 1878:2585.sz., 22. lajstromszámú törvénytervezet.

³ Lásd uo. az 1888:2566.sz., 22. lajstromszámú törvénytervezet.

⁴ OL IM.Bi. 1895:4138.sz., 22. lajstromszámú törvénytervezet és uo. az 1894:869.sz., 22. lajstromszámú törvénytervezet.

⁵ OL IM.Bi. 22. lajstromszámú iratok között található "részletező", "közös országgyűlés" felíratot viselő számozás nélküli törvénytervezet, továbbá az 1899:5113.sz., 22. lajstromszámú törvénytervezet 2. §-ának 6. pontja.

⁶ OL Belügyminisztériumi elnöki iratok. Az 1909:1717.sz. törvénytervezet, amelyet 1909. III. 19-én a miniszterelnöknek megküldöttek.

⁷ OL IM.Bi. 1908. évi iratok, lajstromszám 22., alszám 3. (Polner Ödön kézírásos kivonata az 1906. évi osztrák Orientierungsbehelf-ből, XI. iv.

javaslatokat mellőzve fogadott el a koalíciós kormány, már helyet kapott a hadiszolgáltatások szabályozása. A hivatkozott jogszabálytervezet 7. §-a szerint ugyanis: "Felhatalmaztatik a miniszterium, hogy a fegyveres erő mozgósított részének, az azt kísérő személyzetnek, a fegyveres erő betegeinek, hadifoglyainak és állatállományának élelmezésére, ellátására és elhelyezésére, az e törvény alapján bevont egyének gyámolításra szoruló családtagjainak segélyezésére, a szükséges fuvarok, háttas és hámos lovak, valamint máhás állatok mellé lehetőleg a népfölkelés tagjaiból alkalmazandó személyek kirendelésére, a fegyveres erő felszereléseinek és a hadi mozdulatok elősegítése végett szükséges eszközöknek előállítására és pótlására vonatkozó hadiszolgáltatásokat illetőleg még a mozgósítást elrendelő legfelső parancs kibocsátása előtt is rendeletileg intézkedhessék és az ezen hadiszolgáltatásokért járó kárpótlásokra vonatkozó szabályokat rendelettel megállapíthassa."⁸ A tervezet indokolása szerint ugyanis: "Ezek a szolgáltatások azok, a melyek nélkül egy modern hadsereg működése alig elképzelhető, s a melyeknek kötelező alakban való biztosítása ezért a véderő szempontjából háború esetén elsőrendű fontosságot képez." Hangsúlyozza azonban az indokolás azt is, hogy e szolgáltatások "csak megfelelő kárpótlások fejében kívánhatók", amelyek "a hadiszolgáltatásokra nézve általában kibocsátandó kormányrendeletben" nyernek majd részletes szabályozást.⁹

A koalíciós kormány által a kivételes hatalom ügyében elfogadott törvénytervezet azonban, hasonlóan a korábbi hasonló témájú tervezetekhez, szintén nem került a törvényhozás elé, ennek folytán természetesen annak a hadiszolgáltatásokról rendelkező, most idézett 7. §-a sem válhatott törvénné. És talán éppen emiatt, mindenesetre az annexiók válság sürgető hatására, szintén 1909-ben elkészült egy kizárólag csak a hadiszolgáltatásokról rendelkező, s mindössze hat paragrafusból álló másik törvénytervezet, valamint egy hasonló témájú, igen részletes kormányrendelet-tervezet is,¹⁰ így azok áttekintése szintén indokoltnak látszik.

A kizárólag csak a hadiszolgáltatásokról rendelkező, imént említett, nem túl terjedelmes törvénytervezetről mindenképp el kell mondanunk, hogy azt elkészítői csupán ideiglenes megoldásnak tekintették, és kizárólag az akkor is éppen kitöréssel fenyegető fegyveres balkáni konfliktus esetére szánták. Mindenesetre ez derül ki 1. §-ának szövegezéséből, amely szerint: "A miniszterium felhatalmaztatik, hogy a fegyveres erő számára mozgósítás és háború tartama alatt szükséges hadiszolgáltatásokat a *legközelebbi háború esetére* még a mozgósítást elrendelő legfelsőbb parancs kibocsátása előtt is elrendelhesse, és úgy ezen hadi szolgáltatásokra, mint az értök járó megtérítésekre vonatkozó szabályokat rendelettel megállapíthassa." Ami pedig a hivatkozott tervezet további rendelkezéseit illeti, 2. §-a a személyes hadiszolgáltatásokra igénybe vett egyének katonai büntető és fegyelmi hatalom alá helyezéséről, valamint hozzátartozóik segélyezéséről rendelkezik. (Hasonló rendelkezések egyébként a korábbi e témakörbe tartozó tervezetekben is szerepeltek, noha ismertetésüktől eltekintettünk.) A 3. § vétséggé minősíti és három évig terjedő fogházzal, valamint 2000 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel fenyegeti azokat, akik a szóban forgó törvénytervezet, továbbá az annak alapján kiadandó kormányrendelet által megállapított kötelezettségüket cselekvéssel vagy mulasztással megszegik. A 4. § bélyeg- és illetékmentességet biztosít a

⁸ A Budapesti Napló 1912. december 6-i, 288. számában közzétett törvénytervezet, amely az OL IM.Bi. 1909:22/7., V.sz. alatt is megtalálható.

⁹ OL IM.Bi. 1909:22/7., V.sz. alatti "Indokolás".

¹⁰ OL Magyar Királyi Miniszterelnök 1513/1909. ME.sz., tételszám XLI., alapszám: 63. sz. iratoknál található "Törvényjavaslat a hadi szolgáltatásokról", valamint "Kormányrendelet a hadiszolgáltatásokról".

hadiszolgáltatásokkal kapcsolatos beadványokra és egyéb okmányokra, míg az 5. § ismét a hivatkozott jogszabálytervezet "alkalmi" jellegét hangsúlyozza. Eszerint ugyanis: "E törvény és az e törvény alapján kiadott rendeletek a hadjáratokból kifolyólag szükséges utóműveletek teljes befejezéséig érvényesek, ha pedig az 1. §-ban jelzett legközelebbi háború az e törvény hatályba lépésétől számított 2 év alatt ki nem tör, e törvény és az e törvény alapján kiadott rendeletek érvényüket veszítik." A szóban forgó tervezet 6. §-a végül a szokásos záró rendelkezéseket tartalmazza, indokolása pedig újra visszatér annak a sürgősségből fakadó alkalmi jellegére. "Mindezek — mondja ugyanis egyebek között a szóban forgó indokolás — legmegfelelőbbben egy már békeidőben megalkotott törvény útján voltak volna biztosítandók. Minthogy azonban ilyen törvény eddigelé megalkotható nem volt, most pedig az idő rövideje miatt már szintén meg nem alkotható, a szükséges hadiszolgáltatások az idecsatolt kormányrendeletbe foglaltak, a melynek mozgósítás esetére való kiadhatására kéri a jelen törvényjavaslat 1. §-a a törvényhozás felhatalmazását."¹¹

Gyakorlatilag tehát arról volt szó, hogy az említettek folytán a hadiszolgáltatásokat valójában rendeleti úton kívánták érdemben szabályozni, s el is készült ebből a célból egy igen részletes rendelettervezet, valószínűleg az, amit Bécsből már korábban kilátásba helyeztek, amelyet a következőkben igyekszünk — legalább is főbb vonásaiban — ismertetni.

A szóban forgó jogszabálytervezet "Kormányrendelet a hadi-szolgáltatásokról" cím alatt két részből, valamint néhány mellékletből áll, és talán nem érdektelen megemlíteni, hogy nyomtatásban is elkészült, kézírással pedig az 1909. III. 13-i dátumot jegyezték rá. Az első rész, amely címében a szükséges járművek, közúti motoroskocsik (autók), háts- és hámoslovak és málhásállatok szolgáltatásáról, valamint az ezekhez alkalmazandó fuvarosok, motorkocsivezetők (sofőrök), málhásállat vezetők, kovácsok és kalauzok kirendeléséről szól, összesen 24 paragrafust tartalmaz. Az említett szolgáltatások, illetve kirendelések iránti kötelezettség az idézett tervezet szerint az uralkodó parancsára foganatosítandó mozgósítás kihirdetésével veszi kezdetét, éspedig a fegyveres erő (amely alatt a népfelkelés, sőt valamely szövetséges állam hadereje is értendő) mozgósított, hadilag felszerelt vagy útnak indított részei számára, valamint a szükséges védelmi intézkedések létesítéséhez, megszűnését pedig a honvédelmi miniszter fogja "köztudomásra hozni" (1. §). A szolgáltatandó szállítási eszközök azonban csak annyiban és olyan mértékig vehetők igénybe, amennyiben a fegyveres erő ebbeli szükségletei rendes úton, vagyis a béke idején is alkalmazott módokat szerint idejekorán nem, vagy csak aránytalanul nagyobb költségen volnának biztosíthatók — szögezi le a szóban forgó rendelettervezet (2. §). A 3. § pedig úgy rendelkezik, hogy a szállítási eszközök szolgáltatásának kötelezettségét az érintett területeken található ilyen eszközök számához képest kell megállapítani, míg a 4. § szerint azoknak szolgáltatására a községek (puszták), a közigazgatási járások és a törvényhatóságok kötelezhetők. Az illetékes közigazgatási hatóság szabja meg azután — a katonaság megkeresésére — a szállítási eszközök iránti kötelezettség terjedelmét, idejét és helyét. A követelés azonban csak a legszükségesebbekre szorítkozhat, s ez a katonaság részéről a honvédelmi miniszterhez, sürgős esetekben a törvényhatóságokhoz, rendkívüli esetekben közvetlenül a községekhez, sőt szükség esetén magukhoz a szolgáltatásra kötelezettekhez intézendő. A továbbiakban a kormányrendelet-tervezet igen részletesen fel is sorolja azokat a minisztériumokat, illetve katonai-, sőt csendőrpáncsnokságokat, amelyek a szállítási eszközök

¹¹ Lásd uo. az említett törvényjavaslatot, valamint annak indokolását.

szolgáltatását követelni jogosultak (a közös hadügyminiszter azonban csak a magyar honvédelmi miniszter útján — 5. §), mégpedig vagy a közigazgatási járásokra és törvényhatóságokra felosztva, vagy pedig együttesen. Ez utóbbi esetben egyébként az igényelt szállítási eszközöket a honvédelmi miniszter veti ki a törvényhatóságokra, azok pedig a járásokra, míg a járások a községekre nézve szabják meg az őket terhelő hányadot. Mindezek során azonban ügyelni kell arra, hogy a szolgáltatás terhe, amennyiben ez a katonaság érdekeinek veszélyeztetése és számottevő költségtöbblet nélkül eszközölhető, megfelelő nagyságú területek nyerjen felosztást, és hogy a kivetés lehetőleg arányos, valamint az egyes törvényhatóságok, járások és községek szolgáltatási képességéhez mért legyen (6. §). Az idézett jogszabálytervezet a továbbiakban a községekre bízta, hogy azok az igényelt szállítási eszközöket az erre kötelezettek útján állíttatják-e ki, vagy pedig közvetlenül teljesítik a követelt szolgáltatást, mely utóbbi esetben azonban a költségek fedezésére mindazok kötelesek, akik a községi terhek viselésében részt vesznek (7. §). Arra nézve pedig, hogy a községek kiket kötelezhetnek a szállítási eszközök szolgáltatására, az idézett rendelettervezet 8. §-a rendelkezik, amely szerint mindazokat terheli a szóban forgó kötelezettség, akik a községi terheket viselni tartoznak, valamint valamennyi a községben tartózkodó ily szállítási eszközök birtokosait, hacsak az ilyen természetű terhek viselése alól nemzetközi szerződések alapján, vagy "népjogi szokás szerint felmentve nincsenek". Megjegyzendő azonban, hogy a mentességet élvezők köre korántsem zárult le az imént említettekkel, mert úgyszintén a 8. § szerint hasonló privilégiumot élveztek még az uralkodó, valamint az uralkodóház tagjainak udvartartásához tartozó szállítási eszközök; a postamesterek és postabérlők, a köztisztviselők, a vidéki gyakorló orvosok nélkülözhetetlen szállítási eszközei; az udvari és állami ménesek és az állami tenyésztézetek lovai; továbbá mindazon tenyészlovak, amelyek az 1873. évi XX. tc. 8. §-a értelmében mentesek, ez utóbbiak azonban csak akkor, ha "a szükséglet a községben vagy járásban levő alkalmas lovak által fedezetét nyeri".¹²

A mentességek felsorolását követően a szolgáltatások szükség esetén akár erőszakos eszközökkel is történő kikényszerítéséről rendelkezik az idézett jogszabálytervezet. 9. §-a szerint ugyanis vonakodás vagy mulasztás esetén a közigazgatási hatóságok és a községi előljáráóságok a szolgáltatást kényszereszközök alkalmazásával is tartoznak teljesíteni, és evégből szükség esetén katonai karhatalmat is kötelesek igénybe venni. A 10. § pedig azt a még ennél is továbbmenő, de háború esetén aligha mellőzhető felhatalmazást tartalmazza, miszerint: "Ha a katonaság követelése a kellő időben és mérvben nem teljesített, vagy ha a közigazgatási hatóságok vagy községek közreműködése egyáltalában nem volna igénybe vehető, a katonaság a szolgáltatást ezek közben jötte nélkül, közvetlenül is követelheti, sőt vonakodás vagy ellenszegülés esetében az illető parancsnok felelősségére a hadiszükségletet kényszerrel elveheti, s még a tulajdonos távollétében is elvitetheti, de az utóbbi esetben tartozik a parancsnok, a lehetőség szerint bizalmi férfiakat tanukul meghívni."

Ami pedig a szolgáltatások igénybevételének időbeliségét illet, arra nézve úgyszintén rendelkezik a most vázolt rendelettervezet. 11. §-a ugyanis kimondja, hogy a szállítási eszközök mind rövidebb használatra, mind pedig a mozgósítás egész tartamára igénybe vehetők, s ezen az alapon a) helyi fuvarokra, b) előfogatokra, s végül c) országos fuvarokra osztja azokat. A helyi fuvarok vagy egész napra (24 óra), vagy fél napra (12 óra) vehetők igénybe, az előfogatok rendszerint egy menetállomásnyi távolságra,

¹² Az 1873:XX.tc. 8. §-ának második bekezdése szerint az állítási kötelezettség alól a tenyésztésre alkalmas ménnek, valamint az olyan kancák mentesültek, amelyeknek szopós csikajuk volt, vagy vemhesek voltak, és ezt a tulajdonosok megfelelően igazolni tudták.

kivételesen messzebbre is használhatók, három menetállomás után azonban, "hacsak lehetséges" felváltandók, míg az országos fuvarok azok, amelyeket bizonytalan időre vesznek igénybe a hadseregnél vagy valamely felszerelt erősségekben előforduló szállító szolgálat ellátása céljából. Ez utóbbiakhoz kapcsolódik a 12. § is, amennyiben igen részletesen szabályozza, hogy a bizonytalan időre igénybe vett szállítási eszközöknek milyen minőségi, felszereltségi és egyéb követelményeknek kell megfelelniük.

A hadiszolgáltatásokról szóló idézett rendelettervezet a következőkben a szállítási eszközökhöz szükséges személyi feltételekről, pontosabban az ún. személyes szolgáltatásokról rendelkezik. Ennek során előírja, hogy minden egyes befogott járműhöz egy fuvaros, minden málhásállat vezetőkhöz (két málhásállathoz) egy málhásállat vezető, minden ötven fuvarhoz egy kalauz és minden közúti motoroskocsihoz egy kocsivezető (sofőr) állítandó ki (13. §). Úgyszintén a 13. § mondja ki továbbá, hogy minden egyes kalauzkülönítményhez, azon községcsoport területéről, amely ezt a különítményt kiállította, egy a patkoláshoz és a kocsijavítási munkához értő egyén (kovács) is kirendelendő, mégpedig az említett munkák elvégzéséhez szükséges szerszámokkal ellátva. Végül ugyancsak a most idézett paragrafus rendelkezik arról is, hogy a benne felsorolt személyes szolgálatra kirendelt egyének "a seregtesthez csatlakozásuk napjától kezdve a seregkövetési kötelezettségük tartamára a katonai büntető törvénykezés és katonai fegyelmi büntető hatalom alá helyeztetnek". Arra nézve pedig, hogy kik kötelezhetők a fentiekben részletezett személyes szolgáltatásokra, illetve kik mentesülnek azok alól, a következő, 14. §-ban történik rendelkezés, amely szerint ilyen kötelezettség terheli a községben tartózkodó és a követelt szolgálatra alkalmas mindazon polgári egyéneket, akik

- a) 50-ik életévüket még túl nem haladták;
- b) hadkötelezettség alatt nem állnak;
- c) bár népfőkelésre kötelezettek, de katonailag nincsenek kiképezve, és
- d) mindazok, akik a szóban forgó személyes szolgáltatások alól az idézett rendelettervezet szerint kifejezetten felmentve nincsenek.

Megjegyzendő azonban, hogy kivételesen a katonailag kiképzett népfőkelők is kirendelhetők voltak személyes hadiszolgáltatásra, de csak mint sofőrök, kalauzok és kovácsok, amennyiben a fentebb felsoroltak közül az említettek nem volnának előállíthatók. A sofőr, fuvaros és málhásállat vezető szolgálat teljesítésére egyébként úgyszintén a 14. § rendelkezése szerint elsősorban az igénybe vett szállítási eszköz tulajdonosa volt hivatott, már amennyiben az ilyen személyes szolgáltatási kötelezettség alá tartozott. "A tulajdonos azonban maga helyett egy alkalmas és megfelelő ruházattal ellátott, illetőleg kellően felszerelt férfit és állíthat" — szögezi le a hivatkozott paragrafus, amely azt is megengedi, hogy kivételesen indokolt esetben, ha a tulajdonos ezt nem tehetné, a község rendelje ki helyette "ezen szolgálat teljesítésére a szükségelt egyént".

Mint fentebb már utaltunk rá, úgyszintén a 14. § a fenti szolgáltatások alóli mentességek eseteit is felsorolja, rendelkezése szerint ugyanis feltétlenül mentesülnek a szóban forgó szolgáltatások alól mindazok, akik

- a) szellemi vagy testi fogyatékoságuk következtében ezekre alkalmatlanok;
- b) az állami és egyéb köztisztviselők, a községi előljárók, továbbá azok, akiket a véderőtörvény (1889:VI.tc.) 56. §-a felsorol;¹³

¹³ Az 1889:VI.tc., amely a véderőről rendelkezett, csak 1912-ig maradt hatályban. Akkor az 1912. évi XXX.tc. lépett a helyébe, amelynek 57. §-a szerint: "A közös hadsereg, hadi tengerészet vagy a honvédség kötelékébe álló egyének közül azok, a kik a fegyveres erő vagy a közszolgalat fontos érdekeire való tekintettel

- c) az egyházi szolgálatot teljesítő lelkészek;
- d) azon egyének, akiket nemzetközi szerződés kifejezetten mentesít, "avagy népjogi szokás alapján felmentvék".

A felsoroltakon túl a tartózkodási községen kívüli hosszabb tartamú szolgálat teljesítése alól felmenthetők voltak még azok is, akiknek távolléte miatt családjuknak fenntartása nyilvánvalóan veszélyeztetve volna. A felmentés tekintetében egyébként a közigazgatási hatóság határoz, és a fellebbezések halasztó hatállyal nem bírnak — szögezi le az idézett jogszabálytervezet.

A továbbiakban a vizsgálatunk tárgyát képező rendelettervezet arról szól, hogy a bizonytalan időre szolgáltatandó szállítási eszközöket a katonaság mely szervei és hol veszik át (15. §), majd úgy rendelkezik, hogy azok értékét becslés útján, bizottságilag kell megállapítani. A bizottság a katonaság képviselőjében egy tisztből, továbbá egy közigazgatási tisztviselőből, s végül még három szakértőből áll, akiknek egyike állatorvos vagy legalább is lókovács kellett, hogy legyen. A szakértőket különben az illetékes közigazgatási hatóság nevezi ki, és fel is esketi őket, s úgyszintén a közigazgatási hatóság egy jegyzőkönyvvezetőt is kirendel a becslőbizottsághoz. Látszólag ésszerűnek tűnik, valójában azonban főleg a háború kezdeti szakaszán rengeteg méltánytalanságot okozott az idézett jogszabálytervezetnek az az előírása, mely szerint a bizottsági tagok a becstérték megállapításánál a mozgósítás folytán pillanatnyilag netán beállott áremelkedéseket figyelembe nem vehetik, és a megállapított becsár ellen a tulajdonos vagy meghatalmazzottja kifogást nem emelhet. (Ti. a mozgósításkor beállott áremelkedés a háború alatt még tovább fokozódott, a tulajdonosnak viszont csak a "békebeli" becsárra lehetett igénye, ha szállítási eszköze a háborúban odaveszett.) Az ily módon megállapított becsárakat egyébként kimutatásba kellett venni, amelybe a tulajdonosok, a sofőrök, a fuvarosok, a málhásállat vezetőik és a kalauzok nevei is beírandók voltak. A szóban forgó kimutatás egy-egy bizottságilag aláírandó példányát azután mind a katonaság képviselője, mind pedig az illető közigazgatási tisztviselő megkapja a 16. § szerint, arra nézve azonban nem történt rendelkezés, hogy a tulajdonos vagy meghatalmazzottja milyen igazolásra számíthat az általa beszolgáltatott szállítási eszközökért.

A "teljes" becsérték megállapításán kívül rendelkezett a koalíciós kormány idején készült, most idézett jogszabálytervezet az igénybe vett szállítási eszközök használati díjáról, valamint a hozzájuk kirendelt személyek bérezéséről is (17. §).¹⁴ Továbbá kimondta, hogy a bizonytalan időre kiállított szállítási eszközökhöz tartozó személyek és állatok azon csapatnál vagy intézetnél veendőik élelmezésbe, amelynél alkalmazásba léptek, s a szóban forgó személyeket a 17. §-ban megállapított béreken kívül a katonáknak járó természetbeni ellátás is megilleti, "a lovaknak és málhásállatoknak pedig a takarmány a rendszeresített mérvben szolgáltatandó ki" (18. §). A 18. § ezen kívül még azt is elrendeli, hogy a szolgálat teljesítése közben megbetegedett sofőrnek, fuvarosnak,

---

hivatalaikban (alkalmazásukban), illetőleg polgári hivatásukban nélkülözhetetlenek, kivételesen a mozgósítás és a háború egész tartamára meghagyhatók alkalmazásukban, illetőleg polgári hivatásukban." Itt említjük meg továbbá, hogy a népfölkelésről szóló 1886:XX.tc. 2. §-a szerint pedig "Azon népfölkelésre kötelezettek, a kik a közszolgálat teljesítésére vagy annak érdekében nélkülözhetetlenek, a népfölkelési szolgálat alól felmenthetők."

¹⁴ Csupán néhány példát kiragadva említjük meg, hogy a bizonytalan időre igénybe vett egy db. személyszállító autóért 800 kg-ig terjedő önsúllyal 15 korona, 800 kg-on túlmenő önsúllyal 20 korona, motorkerékpárért 4 korona, teherautóért 1500 kg-ig terjedő szállítható tehersúllyal 25 korona, egy kétlovas, "kellőleg felszerelt országos fuvarért" 4 korona napi térítés járt, a gépkocsivezetőnek 4 korona, a fuvarosnak (málhásállat-vezetőnek) 2 korona, a kovácsnak 3 korona, a kalauznak 4 korona volt a napi bére a hivatkozott 17. § szerint.

málhásállat vezetőnek, kovácsnak és kalauznak díjtalan ápolásra van igénye, és a megbe-
tegedett állatok is díjtalanul vétetnek a katonai állatorvos gyógykezelése alá. Végül
ugyancsak a hivatkozott paragrafus mondja ki — egyebek közt -, hogy "az ezen rendelet
alapján szolgálattételre bevonult egyének saját és hátramaradtjainak esetleges ellátási
igényére nézve — amennyiben a fennálló törvények szerint már ellátásban nem része-
sülnének —, rendfokozat nélküli katonák gyanánt kezeltetnek, ha a keresetképtelenséget
(szolgálatképtelenség) okozó törődöttség, vagy a halál kimutathatólag e szolgálattétel
következtében állott be", valamint hogy "az ezen rendelet alapján szolgálattételre bevont
egyének gyámolításra szoruló családjainak ugyanolyan segélyezésre van igényük, mint a
mozgósításkor behívott nem tényleges állományú katonai személyek családjainak".

A továbbiakban a hadiszolgáltatások fejében járó különböző térítések kifizetésé-
nek módozatairól rendelkezik az 1909-ben készült, vizsgálatunk tárgyát képező kor-
mányrendelet-tervezet. Ennek során kimondja, hogy az előfogatokért és a helyi fuvaro-
kért, valamint az ezekkel egyenlő elbánás alá eső szállítási eszközökért a térítés azonnal,
készpénzben kifizetendő. A bizonytalan időre szolgáltatott szállítási eszközökért járó
térítések a személyi szolgáltatások tekintetében szintén készpénzben teljesítendők, a
dologi szolgáltatásokra nézve pedig igazolandók, és az ezen szállítási eszközök után járó
bérek kifizetése, illetőleg igazolása 10 napra utólagosan eszközlendő. Ez utóbb említett
igazolásokat és kifizetéseket azonban oly bonyolultan szabályozta a hivatkozott jogsza-
bálytervezet, hogy azok eszközlése háborús időben aligha lett volna megnyugtató módon
keresztülvihető. Eszerint ugyanis a bizonytalan időre igénybe vett szállítási eszközök
után járó bérek igazolása akként történik, hogy az ún. vonatparancsnokok illeték kimuta-
tást "szolgáltatnak ki", amely az igényjogosultak neveit és lakhelyeit, valamint a minden
egyes jogosult részére esedékes illetéket tartalmazza. Úgyszintén a vonatparancsnok
kötelessége ezután az illeték kimutatást a saját felettes csapatparancsnokságának a kato-
nai területi parancsnokságok által eszközlendő utalványozás céljából beküldeni, s végül
a katonai területi parancsnokság intézkedik, hogy a szóban forgó kimutatások alapján az
összegek kifizetése, a közigazgatási hatóság útján, az igényjogosultak részére
"haladéktalanul eszközöltessék" (19. §).

A bérek és használati díjak kifizetésének szabályozása után a kártérítések rende-
zéséről is szó esik a hivatkozott jogszabálytervezetben, melynek 20. §-a szerint:
"Amennyiben a bizonytalan időre szolgáltatott közúti motoros kocsik, járművek és álla-
tok a szállítási szolgálat alkalmából, illetőleg annak következtében, a további használat-
ra alkalmatlanná válnak, a tulajdonosnak csak abban az esetben nyújtatik kártérítés, ha
ezen használhatatlanság a tulajdonos vagy az általa előállított chauffeur, fuvaros
(málhásállat-vezető) önhibáján kívül és különös balesetek következtében keletkezett", "a
természeteszerűleg beállott hasznavetelenségért" azonban a tulajdonos kártérítési
igényt nem támaszthat. Úgyszintén a most hivatkozott § mondja ki továbbá azt is, hogy a
szállítási eszközökben történő azon veszteségeket és károkat, amelyek után a fentiek
szerint kártérítési igény támasztható, azon csapat vagy intézet parancsnoka (főnöke)
állapítja meg, amelynél a szállítószolgálatot teljesítették. S ugyanő állapítja meg a kár-
térítés pénzüsszegét is, majd pedig mindezekről az illető sofőrnek, kalauznak vagy fuva-
rosnak, ill. málhásállat-vezetőnek hivatalos pecséttel ellátott igazolványt állít ki. A kár-
térítési összeg megállapításánál egyébként az a becsérték veendő alapul, amelyet az
átvétel alkalmával a szállítási eszközre nézve az illető bizottság megállapított — szögezi
le végül az 1909-es kormányrendelet tervezet most hivatkozott 20. §-a, míg a 21. § az
olyan, úgyszintén a bizonytalan időre szolgáltatott szállítási eszközökben és állatokban
keletkezett veszteségek és károk iránti igények, valamint a teljesített személyes szolgálá-

tokért járó azon követelések ügyében rendelkezik, amelyeknek kifizetését a katonaság megtagadta. Ez utóbbi, némileg a boldog emlékezetű Jaroslav Hasek tollára kívánczó, igen részletes szabályozás szerint az említett igényeket és követeléseket a "honilletékes" községnél leheteti bejelenteni az igazolásukra szolgáló okmányok bemutatása mellett, akár írásbeli, akár szóbeli kérelem alapján, de mindenképpen a hadszolgáltatási kötelezettség megszűnését követő hat hónap letelte előtt, mert "az ezen időtartam alatt be nem jelentett igények után térítés nem jár". A hivatkozott 21. § a következőkben felsorolja, hogy a szóban forgó követelések igazolására milyen okmányokat kell az igényt támasztónak bemutatni, majd úgy rendelkezik, hogy "a község a beérkező folyamodványokat összegyűjti, illetve a szóbeli bejelentésekről jegyzőkönyveket vesz fel, továbbá gondoskodik arról, hogy a támasztott igényeket igazoló okiratok mellékeltesse és azután az összes igény-bejelentéseket kimerítő és könnyen áttekinthető név- és iratjegyzékbe foglalja". Az igazi kálvária-járás azonban csak ezután kezdődik, mivel ugyancsak e paragrafus szerint a térítési összegek kipuhatolására és a térítési igények megállapítására bizottságok alakítandók községekben a főszolgabíró, városokban pedig a polgármester elnöklété alatt és a megfelelő bizottság veszi át a községektől az igénybejelentéseket, valamint intézkedik az utólagos tanúkihallgatásokról, illetve a szenvedett károk szakértői megvizsgálása és becslése iránt. A szóban forgó bizottság ezután a tárgyiratokat a törvényhatósági közigazgatási bizottsághoz véleményes jelentése kíséretében felterjeszti, az pedig az előbb említett bizottság munkáját felülvizsgálja és saját véleményének kíséretében a honvédelmi miniszterhez továbbítja, aki "a kétszörös kifizetés elkerülése végett" a közös hadügyminiszterhez küldi a szóban forgó követeléseket, "szakszámvevősege által leendő felülbíráltása céljából". "Végérvényesen" azután a közös hadügyminiszternek és mindkét állam érdekelt minisztereinek, illetve a horvát-szlavónországi bánnak a képviselőiből alakítandó bizottság határoz, az igényjogosultakat pedig a térítési díjak mérvéről és utalványozásáról a közigazgatási hatóságok útján a honvédelmi miniszter értesíti.

A Monarchiára oly annyira jellemző bürokrácia fent vázolt, a 21. §-ban részletezett gyöngyszemének áttekintése után már itt indokolt megjegyezni, hogy az első világháború idején ennek az eljárásnak, amelyben a magyar honvédelmi miniszternek csak a postás szerepe jutott, még a némileg leegyszerűsített változata is teljesen használhatatlannak bizonyult. Ugyanakkor azonban azt sem lenne szerencsés elhallgatni, hogy a vizsgálatunk tárgyát képező rendelettervezet 23. §-a szerint az előfogatokra teljesített kifizetések kivételével "a szállítási eszközök szolgáltatása következtében felmerülő összes kiadások a közös hadügyi javadalmazást terhelik", mivel ez a körülmény bizonyos mértékben magyarázatot ad mind az eljárás hosszadalmasságára, mind pedig a magyar kormányzervek kirívó alárendeltségére az idevágó érdemi döntések vonatkozásában. Arra nézve azonban ez utóbb említett körülmény sem szolgál magyarázatul, hogy a bírói úton történő jogorvoslatot illetően még csak utalás sem található a szóban forgó jogszabálytervezetben, melynek a szállítási eszközök szolgáltatását szabályozó első részét a 22. § azon rendelkezésével zárjuk, amely szerint: "A hadiszolgáltatásokra vagy az azok térítésére vonatkozó beadványok, jegyzőkönyvek, felszerelési iratok és egyéb okmányok bélyeg- és illetékmentesek", illetve a legutolsó, vagyis a 24. §-ával, amely a puhatolási költségek, valamint a "leszámoló" bizottságok költségei megtérítésének módzatairól rendelkezik.

Rátérve a vizsgálatunk tárgyát képező 1909. évi kormányrendelet-tervezet második részének ismertetésére, az — címéből is kitűnően — "a szükségszállások és ezek mellékszükségeiteinek, fogyasztási cikkeknek és ingatlanoknak, továbbá személyeknek,

vasúti és vízi közlekedési eszközöknek igénybevételéről, munkálatok eszközléséről, betegápolásról és állami javak gondozásáról" szól. Rendelkezései az igénybevételek idejét és módját illetően jórészt az első rész vonatkozó előírásainak felelnek meg az értelemszerű eltérésekkel, említést érdemel azonban 11. §-a, amely az igénybevételek terjedelmét a címben foglaltaknál némileg részletesebben határozza meg. Ez ugyanis kimondja, hogy "a hadiszolgáltatások kiterjednek szállásoknak és azok mellékszükségleteinek és táborhelyeknek, élelmezési cikkeknek, munkaerőnek, tüzelő- és egyéb anyagoknak, eszközöknek és szerszámoknak szolgáltatására; vízi szállítási eszközöknek előállítására, továbbá egyéb közlekedési eszközöknek és forgalmi telepeknek használatára; épületeknek, földterületeknek és egyéb ingatlan tárgyaknak átengedésére, beteg személyeknek, beteg állatoknak és állami javaknak gondozására és végül hadi foglyok számára szükséges szolgáltatásokra". Ipari üzemek igénybevételéről tehát egyelőre még nem esett szó — hacsak a forgalmi telepek elnevezés így nem értendő -, mindazonáltal a magántulajdon olyan elképesztő mértékű korlátozására adott a hadiszolgáltatásokról rendelkező jogszabálytervezet most idézett 11. §-a felhatalmazást, amelyről talán még a korabeli szocialista mozgalmak ideológusai sem álmodhattak. Éppen ezért aligha tekinthető kizárólag csak eretnekségnek az a feltételezés, miszerint a háborús jog legalább annyit értett annakidején a burzsoá tulajdon szentségének, mint a különféle szocialista irányzatok propagandája együttvéve. Visszatérve azonban a vizsgált tervezet második része további rendelkezéseinek ismertetésére, a 12. § a beszállásolókat szabályozza, mégpedig igen részletesen, noha első bekezdése szerint: "a szállások és mellékszükségletek, továbbá a tábori helyek szolgáltatása általában a béke idején érvényes katonai beszállásolási törvény értelmében történik". Szükség esetében azonban — a második bekezdésben felsoroltak kivételével — "olyan helyiségek is igénybevehetők, melyek béke idején a beszállásolás alól föl vannak mentve"¹⁵ szögezi le az idézett paragrafus, de csak azzal a megszorítással, amely szerint "a fegyveres erő nem mozgó részeire nézve kizárólag a beszállásolási törvény rendelkezései irányadók". A következő, a 13. § az élelmezési cikkek szolgáltatásáról rendelkezik kimondván, hogy "személyek számára természetbeni élelmezésként az átvonuló vagy a szállás-élelmezés, állatok részére pedig takarmány követelhető. Az átvonuló élelmezés a legénységnek és a hadsereg kíséret azon polgári személyeinek jár, kik a legénységgel egyenlő elbánásban részesülnek, kivételesen azonban havidíjas (tehát nem véglegesített) katonai és polgári személyek részére is követelhető. A szállás-élelmezés és a hadtáp-élelmezést helyettesíti és úgy a havidíjasokat, mint a legénységet, valamint a hadsereg kíséretnek ezekkel egyenlő elbánásban részesülő polgári személyeit is megilleti". Arra nézve, hogy mi tartozik az átvonuló, illetve a szállás-élelmezésbe, a tervezet második részének I. melléklete rendelkezik igen részletesen, melynek ismertetésére a későbbiekben még visszatérünk, egyelőre azonban a soron következő rendelkezéseknél maradva, a 14. § arról szól, hogy kik kötelezhetők a személyes hadiszolgáltatások teljesítésére, illetve kik azok, akik mentesülnek az ilyen szolgáltatások alól. Eszerint ugyanis: "Hadi célokra szükséges rendkívüli szolgáltatások teljesítésére, ha a szükséglet az önkéntes munkásokból vagy népfőlkelő kötelezettekől,

¹⁵ A beszállásolási törvények (1879:XXXVI., 1895:XXXIX.tc.) igen részletesen sorolják fel, hogy milyen helyiségek nem vehetők igénybe beszállásolási célokra. Az idézett tervezet 12. §-a ezt, szükség esetén, az államfő állandó vagy ideiglenes tartózkodására szolgáló épületekre, az idegen hatalmak követségeinek épületeire, lakásaira, irodáira, valamint a közvetlenül állami célokra szolgáló nélkülözhetetlen épületekre és épületrészekre, továbbá a nyilvános múzeumok, múcsarnokok, könyvtárak és a női zárdák "belső elzárás által elkülönített s a valódi szükségletnek megfelelő" helyiségeire szűkíti. "Ezekén kívül a természetbeni beszállásolás alól oly vasúti épületek is mentesek, a melyeknek helyiségei a katonaság szállításának akadálytalan eszközlésére a vasút céljaira elkerülhetetlenül szükségesek."

illetve védkötelesekből nem fedezhető, minden munkaképes polgári egyén, ki élete 50-ik évét meg nem haladta, alkalmazható." Ami pedig a mentesítéseket illeti, azok szabályozása olyan nagyfokú hasonlóságot mutat az első rész úgyszintén 14. §-ának e témakörben alkalmazott előírásaihoz, hogy azok kvázi megisméltése ezen a helyen szükségtelennek mutatkozik, s ugyanez áll a szóban forgó szolgálatot teljesítő személyek díjazására, gyógykezelésére, utaztatására vonatkozó szabályozásra is.

Az 1909. évi kormányrendelet-tervezet második részének további rendelkezéseit vizsgálva, a 15. § azt mondja ki, hogy az anyagok nyers vagy feldolgozott állapotban, az eszközök és szerszámok pedig vagy ideiglenes célokra, vagy "állandóan" követelhetők, külön kiemelve, hogy a közlekedési vállalatok forgalmának fenntartásához szükséges közsénszükséglet akár a bányából is. A 16. § szerint a vízi szállítási eszközök átengedése a legénységgel és felszereléssel együtt, vagy azok nélkül is követelhető, és "ha a katonai tekintetek megkívánják, a hajózás forgalma beszüntethető, valamint teljesen vagy részben katonai célokra felhasználható". A 17. § egyebek között kimondja, hogy amennyiben ugyancsak "katonai tekintetek megkívánják, a vasúti forgalom az egyes vagy az összes vonalakon beszüntethető, valamint teljesen vagy részben katonai célokra felhasználható", a 18. § pedig a vasúti-, továbbá a magántávirda és telefonvonalak katonai célokra való igénybevételét, sőt forgalmuk beszüntetését teszi lehetővé. Az utóbb említett § rendelkezéseket tartalmaz még a postagalambokkal történő visszaélések meggátolása céljából is, a 19. § pedig úgy rendelkezik, hogy minden műút, út, híd, gyaloghíd, rév, komp és "effélék" a fegyveres erő minden része és kísérete által szabadon használható.

Az igazat megvallva, számunkra eléggé bizonytalanul értelmezhető a 20. §-nak az az előírása, amely szerint: "A katonai igazgatásnak jogában áll nemcsak oly forgalmi telepeket felhasználni, melyek keresetve alapítottak, hanem olyanokat is, melyek csak házi szükségletekre vannak berendezve." Sokkal egyértelműbb a 21. §, amely épületek és földingatlanok átengedéséről rendelkezik a katonaság számára erődítési telepek és más katonai építmények előállítására, az erődített helyek hadi fölszerelésére, hidak, utak és vasutak építésére, s egyáltalán a hadműveletek közvetett vagy közvetlen előmozdítására és biztosítására. A szóban forgó paragrafus kimondja még, hogy az épületeket a katonaságnak annak választása szerint vagy szabad rendelkezésére, vagy pedig csak átmenetileg a szükséges időtartam alatti felhasználására kell átengedni, földterületeket és egyéb ingatlantárgyakat ellenben csakis átmenetileg, a szükséges időtartamra kell használatra rendelkezésre bocsátani.

A 22. § egészségügyi kérdésekről intézkedik és előírja, hogy az oly megbetegedett személyeket (nyilván a katonasághoz vagy annak kíséretéhez tartozó személyekről van szó — T.Á.), vagy beteg, de ragálymentes állatokat, akiknek, illetőleg amelyeknek katonai vagy polgári gyógyintézetbe való szállítása nem lehetséges, a községek ápolás végett átvenni kötelesek, továbbá úgyszintén a községektől kórházaknak a rendelkezésre való bocsátása, valamint a berendezése is követelhető. Ha pedig ún. "fiókkórház felállítása kívántatik", akkor ismét csak a község tartozik biztosítani a férőhelyeket, a kórházi és kezelési helyiségek berendezését, a betegek számára szükséges élelmiszereket, italokat, orvosi és kórházi szereket, a felügyelő és ápoló személyzet részére szükséges élelmezést, azon kívül a tüzelő és világító anyagot, valamint a szalmát; a gyógyszereket azonban a katonai közegeknek kell a legközelebbi gyógyszertárban beszerezniük. Az ilyen kórházak egyébként a katonaság kezelésébe kerülnek, de az épületek, valamint a berendezések fenntartásáról a község gondoskodik.

Hasonlóképpen fontos ügyben, nevezetesen a katonai igazgatás által nem gondozható állami javaknak a községek gondozásába való átvételéről rendelkezik a vizsgált jogszabálytervezet második részének 23. §-a. Az átvétel lehetőleg leltár mellett, de "előzetes felszólítás nélkül is" történhet, és azok a községek, amelyeknek állami javakat adtak át, ezzel a gondnoki kötelességeket és jogokat is elvállalják — szögezi le a hivatkozott paragrafus —, mely szerint ebben az esetben, ha az átadás leltározás nélkül történik, a község a neki átadott javak állagát bizottságilag és jegyzőkönyvileg megállapítani köteles. A katonaság egyébként az átadott javak eladására is felhívhatja a községet, sőt a közigazgatási hatóságnak is jogában áll az iránt rendelkezni, hogy a gondozásba átvett javakat eladják, ha gondozásuk aránytalan költségekkel járna, vagy ha azok romlásnak volnának kitéve. A befolyt összeg azonban természetesen ilyen esetekben is a katonai igazgatást illeti meg, ennélfogva azt a legközelebbi katonai hatóságnak kell beszolgáltatni, és a község az eljárás eredményéről, az illetékes közigazgatási hatóság útján, a honvédelmi miniszternek jelentést tartozik tenni. Nagyon rövid, de egyben igen nevezetes rendelkezést tartalmaz a jogszabálytervezet második részének 24. §-a, amely kimondja, hogy a hadifoglyok számára a szolgáltatások oly módon teljesítendőek, mint "a fegyveres erő személyei részére", csak éppen azt nehéz eldönteni két világháború és sok-sok, mondjuk úgy helyi háború tapasztalatai után, hogy sirjunk vagy inkább kacagjunk-e az efféle naiv badarságokon, főleg akkor, ha az ember nem kevés személyes tapasztalatot is szerzett az ilyen fajta rendelkezések tényleges "végrehajtásáról".

A következő témakörre térve, a vizsgált tervezet második részének 25. §-a a követelt és teljesített szolgáltatásokért járó térítésekről rendelkezik, szükségszerűen igen részletesen, miközben előírásait a könnyebb áttekintés céljából A., B., C. és D. pontokra bontja. A szóban forgó paragrafus A. pontja, lényegében megismételve az első rész 23. §-ának rendelkezését leszögezi, hogy a követelt és teljesített szolgáltatásokért járó térítés a közös hadügyi javadalmazást terheli és kimondja, hogy "minden hadiszolgáltatás elvileg készpénzben fizetendő". Mindazonáltal az olyan kivételes esetekben, midőn a készpénzfizetés nem lehetséges, a hadiszolgáltatás igazolása az ún. harácsoló-könyv (ennek ismertetésére még visszatérünk) szelvénye, vagy ha ilyen rendelkezésre nem állna, akkor "nyugtatóvány által" történik — mondja ki az idézett paragrafus A. pontja -, amely szerint ez utóbbi esetben a nyugtában fel kell tüntetni a szolgáltatás mérvét, napját és helyét, az illetményre jogosult nevét, valamint az "átvevő" aláírását, rangját, seregtestét vagy intézetét. A készpénzben ki nem fizetett szolgáltatásokért járó térítési összegeket a hadjárat tartama alatt általában a katonai területi parancsnokságok folyósítják, de ha "azoknak illetékszerűsége kétséges", akkor a közös Hadügyminisztérium, mégpedig lényegében az első rész 21. §-ánál már megismert rendkívül bonyolult eljárással, amelyet a második rész 26. §-a tulajdonképpen csak megismétel. Amikor azonban ilyenét "kétségek" nem jelentkeznek, a kifizetés oly módon történik, hogy a községek a harácsoló-könyv szelvényeket, illetve a nyugtákat a járási közigazgatási hatóságoknak küldik meg, amelyek ezeket 10 napi időközökben a katonai területi parancsnokságokhoz juttatják el, azok pedig ezt követően szintén a járási közigazgatási hatóságok útján eszközlik a kifizetéseket. A hivatkozott 25. § A. pontja a továbbiakban igen részletesen fel is sorolja, hogy milyen szolgáltatásokért fizet térítést a katonaság, és útmutatásokat ad az árak esetenkénti megállapításának módozataira nézve. Ezek szerint a katonaság térítést fizet a szállásokért, azok mellékszükségleteiért, a táborhelyekért, a személyeknek szolgáltatott természetbeni élelmezésért, a csapatoknak vagy valamely tápintézetnek szállított élelmezési szerekért, továbbá az állatok etetéséhez szolgáltatott cikkekért (zabért, tengeriért, rozsért, szénáért, szalmáért stb.), valamint a katonaság részére szállított élő vágómarhá-

kért és leszúrásra való állatokért, az állatok etetésére szolgáltatott mezei terményekért, fűfélékért és legelőkért, illetve az állatok istállóban, pajtában, színben vagy fészerben való elhelyezéséért. Térítés, napszámber vagy egyéb javadalmozás jár továbbá a különböző személyes hadiszolgáltatásokra bevont egyéneknek, és térítést fizet a katonaság a kirendelt munkások által magukkal hozott szerszámok elhasználásáért, a gőzhajók vagy vasutak, vasúti és magán távirdák, telefonvonalak, a kompok, továbbá üzemben lévő keresetre alapított telepek használatáért, beteg személyek és állatok ellátásáért és ápolásáért, valamint az olyan épületekért, amelyeket a katonaságnak szabad rendelkezésére engednek át az erődített helyek körletén belül, bizottságilag megállapított becsértékük szerint. Ez utóbbiakat azonban a katonai igazgatás meg is vásárolhatja a tulajdonossal létrejött megegyezés szerint, vagy ha az létre nem jönne, akkor a kisajátítási törvény (1881:XLII.tc.) rendelkezései az irányadók. Abban az esetben pedig, ha "a katonaságnak szabad rendelkezésre átengedett épületek szétromboltatnak vagy lényegesen átalakítottak volna, akkor jogában áll a tulajdonosnak vagy a kisajátítást, vagy az okozott kár megtérítését követelni". Egyébként azonban, de ezt már a második rész 25. §-ának B. pontja szögezi le: "A katonaságnak csakis használatra átengedett épületek, földterületek és egyéb ingatlan tárgyak (ezek értékét bizottsági becslés útján kellett megállapítani) a tulajdonosnak azon állapotban adandók vissza, a melyben a katonaság által átvették." Ha pedig a használat folytán ezen tárgyak állapota kárt szenvedett volna, akkor azért megfelelő kártérítés fizetendő. Ugyancsak a most idézett 25. § C. pontja a térítések megállapítása céljából szükséges szakértői becslésekről rendelkezik, majd felsorolja, hogy milyen igénybevételek esetén nem fizet térítést a katonai igazgatás. Ezek szerint nem fizetendő térítés:

- a) olyan épületek használatáért, melyek üresen állnak és rendeltetésükhöz képest hasznot nem hajtanak;
- b) szabad terek, legelők, erdők vagy bevetetlen földterületek használatáért.;
- c) a hajózás vagy révforgalom beszüntetéséért;
- d) a távirda és telefon vonalak forgalmának beszüntetéséért;
- e) a katonai vasúti forgalomra vonatkozó katonai szolgálati táviratok továbbításáért;
- f) műutak, utak, hidak, gyaloghidak stb. effélék használatáért;
- g) bár keresetre alapított, de szünetelő, valamint keresetre nem alapított telepek használatáért;
- h) tilalom ellenére tartott vagy forgalomba hozott galambokért, és végül
- i) az állami javak gondozásért, kivéven az arra fordított elkerülhetetlenül szükséges kész kiadásokat, a melyek megtérítetnek."

Az olyan károkért azonban — hangsúlyozza külön is a hivatkozott § C. pontja -, "melyek hadműveletekből (ütközet, menetelés, táborozás vagy biztonsági intézkedések) keletkeztek, a közös hadügyi javadalomból térítés nem fizetetik", míg ugyanezen § D. pontja a kifizetések mikéntjét szabályozza. Ez utóbbi egyebek közt előírja, hogy a teljesített szolgáltatásokért készpénzben azonnal kifizetett térítést a község "nyugtatóvánozni" tartozik, az pedig, aki a szolgáltatást igénybe vette, szabályszerű ellennyugtát állít ki, és azt a községnek átadja. A munkásoknak a katonaság részéről járó bért, ha készpénzfizetés lehetséges, a munka teljesítése után, a hosszabb időt igénylő munkánál azonban hetenként és utólag kell kifizetni. A készpénzben ki nem fizetett hadiszolgáltatások "nyugtatóvánozása" pedig az ún. harácsoló-könyv útján történik, amellyel el kell látni minden csapattestet, hadseregintézetet és a szolgáltatást követelő minden parancsnokságot. Ennek kitéphető szelvénye szolgál aztán nyugta gyanánt, s ezt

kell a községnek vagy meghatalmazottjának kézbesíteni, míg a szolgáltatást a községi képviselő egyik tagja vagy annak megbízottja a harácsoló-könyvben igazolja. Azok a hadseregrészek vagy katonai személyek pedig, amelyek vagy akik harácsoló-könyvvel ellátva nincsenek, a készpénzben meg nem térített hadiszolgáltatásokról nyugtát kötelesek kiállítani. A község azonban a teljesített szolgáltatást ebben az esetben is igazolni tartozik, mégpedig a hadiszolgáltatást követelő személy igazoló okmányán (menetlevél, nyílt rendelet, parancs stb.). Ha azonban a hadiszolgáltatást követelő ilyen okmánnyal nem rendelkezik, akkor a község az átvett nyugta másolatát a közigazgatási hatóság útján az illetékes katonai területi hatóságnak haladéktalanul megküldeni köteles — hangsúlyozza befejezésül az idézett 25. § D. pontja. A következő, tehát a 26. § pedig a hadiszolgáltatásokról szóló, de ki nem egyenlített térítések ügyében rendelkezik, s ennek során megismétli az első rész 21. §-ának a községektől induló és egészen a közös Hadügyminisztériumig terjedő bonyolult eljárás menetét, amely mint már utaltunk rá, a háború idején használhatatlannak bizonyult. A 27. § az első rész 22. §-ánál már megismert bélyeg- és illetékmentességre vonatkozó rendelkezéseket ismétli meg a hadiszolgáltatásokat és az értük járó térítéseket illetően, a 28. § pedig a közigazgatási hatóságokat és az egyes magánfeleket terhelő költségekről rendelkezik. Végül a 29. § a hadiszolgáltatásokra bevont személyek katonai fegyelmi és büntető hatalom alá vetését szabályozza, majd megismétli a jogszabálytervezet első része 18. §-ának azon rendelkezéseit, amelyek az említettek "saját és hátramaradottjainak" esetleges ellátási igényeire vonatkoznak, amennyiben "a keresetképtelenséget (szolgálatképtelenség) okozó törődöttség vagy halál kimutathatólag a szolgálattétel következtében állott be", valamint azt az előírást, mely szerint a személyes hadiszolgáltatásra "bevont egyének gyámolításra szoruló családjainak ugyanolyan segélyezésre van igényük, mint a mozgósításkor behívott nem tényleges állományú katonai személyek családjainak".¹⁶

A fentiekben ismertetett kormányrendelet-tervezet azonban a második rész most idézett 29. §-ával sem fejeződött be teljesen, mivel mint korábban már említettük, még néhány mellékletet is csatoltak hozzá. Ezek közül az első rész 16. §-ához kapcsolódó 1-es sz. melléklet egy eskümintát tartalmaz "a szolgáltatandó szállítási eszközök bizottsági megbecslésénél közreműködő szakértők részére", a 2-ik pedig egy ún. becslési kimutatási mintát, valamely járásból "a mozgósított hadsereg részére hadi szolgáltatás gyanánt bizonytalan időre kiállított szállítási eszközökről". A második részhez három melléklet is kapcsolódik, melyek közül az I. a "személyek és állatok természetbeli élelmezésére, továbbá az élelmezési cikkek szállítására vonatkozó határozványok"-at tartalmazza, a II. pedig egy kimutatás mintát "a közvetlenül valamely csapatnak vagy élelmezési intézetnek szállított élelmezési cikkekért, valamint az élő vágómarhákért és leszurásra való állatokért fizetendő térítésekről", s végül a III. melléklet egy ún. harácsoló-könyv mintát foglal magában. Ezek közül azonban csupán a második részhez csatolt I. és III. mellékletek rövid ismertetésére vállalkozunk, mivel a többiek olyan formanyomtatványok, melyeknek részletezése nézetünk szerint mellőzhető. Ez utóbbiakkal szemben a második rész I. sz. melléklete viszont olyan rendelkezéseket tartalmaz, amelyek bizonyos betekintést engednek a fegyveres erők korabeli élelmezési viszonyaiba, már amennyiben egyáltalán betartották az alább részletezendő előírásokat, illetve élelmezési normákat. Ezek szerint ugyanis az ún. átvonuló élelmezés a beszállásolási törvényben megállapított déli élelmezésből, azaz "280 gramm húsból, lehetőleg marhahúsból, és az illető helyen szokásos második tál ételből áll", amihez rendkívüli esetekben még a reggeli rántottleves és

¹⁶ Lásd a 10. jegyzetnél említett "Kormányrendelet a hadiszolgáltatásokról" című jogszabálytervezetet I-33. p.

a helyben szokásos kenyér is oly adagban követelhető, mint az ún. szállásélelmezésnél. Az olyan rendkívüli esetekben azonban, amikor a második tál étel nem szolgáltatható ki, "a mit az illető községnek esetről-esetre hivatalosan igazolni kell", a szállásadó helyette 100 gramm marhahússal többet, vagyis összesen 380 gramm marhahúst adhat. Az imént említett szállásélelmezésnél pedig az alábbi, a hivatkozott mellékletben részletesen felsorolt napi étel és ital adagok illetik meg a beszállókat: 700 gramm kenyér, három és féldeci rántottleves, 400 gramm friss marhahús, vagy 500 gramm friss disznó-, juh-, kecske- vagy borjúhús, vagy 400 gramm besózott hús, vagy 330 gramm füstölt hús, vagy 200 gramm szalámi, ill. egyéb kolbászféle.

Ugyancsak járt még, de természetesen szintén vagylagosan 140 gramm rizs, tarhonya, árpakása, búzadara, hüvelyesvetemény, köleskása, pohánka (tatárka), vagy főzéshez való liszt, ill. 300 gramm savanyú káposzta, esetleg savanyított répa, vagy egy kiló burgonya, továbbá az ételek elkészítéséhez szükséges 30 gramm só, fél gramm bors vagy paprika, 2 centiliter ecet, 20 gramm zsír és 5 gramm hagyma.

Mindezeken túl 36 centiliter kávé 35 grammnyi szemeskávéból és 25 gramm cukorral elkészítve, vagy 40 centiliter orosztea 6 gramm teából, 25 gr cukorral és 4 centiliter rummal készítve, vagy 25 gramm kakaó 30 gramm cukorral édesítve tartozott még a napi fejadaghoz, 40 centiliter borral vagy 75 centiliter sörrel, ill. 9 centiliter pálinkával, vagy 6 centiliter rummal, ill. ugyanennyi konyakkal kiegészítve. Megjegyzendő azonban, hogy a hivatkozott melléklet szerint, amennyiben a szállásadónál a szokásos házi étkezés olyan, hogy az itt részletezett élelmezési adagokat teljesen pótolja, akkor szabadságában áll a beszállókat "a saját étkezéseinek részletetni", és ugyanitt történt rendelkezés arról is, hogy kenyér vagy hús hiányában milyen más tápszerekkel pótolhatók ezek az élelmiszerek, a katonaság beleegyezésével.

Az állatok részére szükséges takarmányozást illetően úgyszintén a most vázolt mellékletben történt rendelkezés, éspedig oly módon, miszerint a lovak és málhásállatok részére zab és széna, a marhák és juhok részére pedig széna vagy szalma súly szerint, vagyis nem adagoként követelendő. Adagoként az állatok tápilletékét sem igényelni, sem szállítani nem volt szabad, kellő mennyiségű készletek hiányában azonban a zabot a követelt mennyiség feléig kukoricával, rozssal, kétszeressel, árpával, lencsével vagy bükkönnyel, a követelt széna felét pedig másfélszer annyi árpa- vagy zabszalmával lehetett pótolni. Abban az esetben azonban, ha száraztakarmány nem állna rendelkezésre, az állatok etetésére fűvet vagy más mezei terményeket is el kellett fogadni, melyeknek kaszálása, gyűjtése általában a község részéről kiállítandó munkások feladata, és a legénységgel csak kivételesen "eszközleendő".

A természetbeni élelmezést egyébként közvetlenül a községektől kellett követelni és azok gondoskodtak arról, hogy a csapat a szállásokba való érkezésekor a lakosságtól az ételt már készen kaphassa. Úgyszintén a község állított ki utalványt (szállásjegyet) minden katona, vagy minden egy és ugyanazon szállásadó által élelmezendő osztály részére, amelyet az élelmezés átvételekor át kellett adni a szállásadónak. Abban az esetben azonban, amikor a község az egész szállásélelmezés kiszolgáltatására igazoltan képtelen, a katonai igazgatás feladata a ki nem szolgáltatható cikkeknek máshonnan való beszerzése iránti gondoskodás.

Az ún. hadtápváltásról (az egyes élelmiszer adagokért fizetendő összegekről) úgyszintén rendelkezik az idézett jogszabálytervezet második részének I. melléklete, noha a konkrét összegszerűséget természetesen nem tartalmazza. Továbbá részletesen felsorolja, hogy az élelmezési cikkek szállítása esetén milyen cikkek követelhetők, amelyeket — a felhíváshoz képest — vagy közvetlenül a csapathoz, vagy valamely

élelmező intézethez kellett mérték és súly szerint beszolgáltatni. A szállítmányok fuvarozása különben úgyszintén a községek feladata lett, "és a szóban forgó cikkeknek közepszerű közforgalmi minőségüknek, romlatlanoknak és egészségeseknek kellett lenniük, míg a vágómarhák részére rendszerint legelő, egyébként pedig száraz vagy zöld takarmány követeltek".

Ami végül az idézett jogszabálytervezet második részéhez III. mellékletként csatolt ún. harácsoló-könyv mintát illeti, az saját használatára nézve, mindenekelőtt úgy rendelkezik, hogy "belföldön a térítések minden hadi szolgáltatásért elvileg készpénzben fizetendők ki, és csakis oly esetekben, midőn a készfizetés kivételesen nem lehetséges, igazolandók a harácsoló-könyvnek nyugtatvány gyanánt szolgáló szelvénye, vagy ha ilyen rendelkezésre nem állna, nyugtatvány által". A belföldön követelt és készpénzzel ki nem fizetett hadiszolgáltatások térítési összegeit is azonban csak azokban az esetekben szükséges a harácsoló-könyvben feltüntetni, amikor azokat megegyezés vagy becslés útján állapították meg. Olyankor viszont "midőn a térítések általánosságban állapítatnak meg", a térítési összegek feltüntetése a harácsoló-könyvben nem szükséges. A továbbiakban pedig kimondja még a III. sz. melléklet, hogy "a készpénzben ki nem fizetett és a községek vagy egyesek által rendelkezésre bocsátott természetbeli szolgáltatások, az itt felsorolt példa módjára, a harácsoló-könyvben és a szelvényben (nyugtatványban) pontosan körülírandók — nevezetesen:

- a) a szállás, a mellékszükségletek, a táborhelyek és gyakorló terekre nézve a szolgáltatás módja és terjedelme;
- b) a természetbeli élelmezés módja, az adagok száma és ezeknek mérvé;
- c) termény-szállítmányoknál és vágómarháknál ezeknek neve és mennyisége;
- d) személyi szolgáltatásoknál a munkások száma és minősége, valamint alkalmaztatásuk időtartama;
- e) anyagoknál, szerszámoknál és eszközöknél, a mennyiben azok használata után nem adatnak vissza — azoknak neve, mennyisége és minősége;
- f) épületeknél, földterületeknél és egyéb ingatlan tárgyakkal, azok neve és minősége."

A harácsoló-könyv használatának és tartalmának illetően bemutatása után a következőkben annak igazi rendeltetése iránt sem hagy kétséget a most idézett III. sz. melléklet. Láttuk fentebb, hogy belföldi felhasználását csak kivételesen engedte meg, az utolsó bekezdésben azonban úgy rendelkezik a szóban forgó melléklet, miszerint: "Ellenséges területen készfizetés elvileg nem teljesítetik, a harácsoló tárgyak rendszerint csak nyugtatványozandók és ezen célra a harácsoló-könyv használtatik."¹⁷

A hadiszolgáltatások ügyében a koalíciós kormány idején készített jogszabálytervezetek áttekintése után nem szorul bizonyításra, hogy a mondott korban - nem vitásan az annexió válság hatására — igen jelentős erőfeszítések történtek a szóban forgó intézmény törvényesítése céljából. Különösen az utójára vizsgált kormányrendelet-tervezet érdemel figyelmet, amely szerkezetileg ugyan kifogásolható, hiszen két külön részre való felbontása egész sor felesleges átfedést eredményezett, tartalmilag azonban fogyatékoságai dacára is igen figyelemre méltó, a kor színvonalán álló alkotás, amelynek legtöbb eleme a később elfogadott ilyen témájú hatályos jogszabályokban is helyet kapott. Egyelőre azonban a hadiszolgáltatások ügyében ekkor készült tervezetek nem váltak hatályos jogszabályokká, sem törvényekké, sem rendeletekké, amiben a magyar vezetők egy részének a hasonló törekvésekkel szembeni hagyományos ellenállása mel-

¹⁷ Uo. 15-17., 35-44. p.

lett bizonyára meghatározó szerepet játszott az a körülmény is, hogy az annexió válság szerencsére nem torkollott háborúba, a koalíciós kormány pedig időközben megbukott. A hadiszolgáltatások jogi szabályozásának problémája azonban továbbra is napirenden maradt, melynek mikéntjét illetően a belügyminiszter a pusztán rendeleti úton történő megoldás ellen foglalt állást, a közös Hadügyminisztériumban és magyar Igazságügyminisztériumban pedig az a felfogás vált uralkodóvá, miszerint a hadiszolgáltatásokat a többi kivételes intézkedések közül kiemelve külön, önálló törvényben kellene szabályozni.¹⁸ Ilyen előzmények után került sor a hadiszolgáltatásokról rendelkező 1912:LXVIII. tc. elfogadására, majd — jókora késéssel — az annak végrehajtására szolgáló honvédelmi minisztériumi ún. "ideiglenes utasítás" kibocsátására,¹⁹ amelyeket az alábbiakban részletesen ismertetünk.

II.

A hadiszolgáltatásokról rendelkező 1912:LXVIII. tc. összesen 36 §-ból áll, és legnagyobb részt a koalíciós kormány idején készült, fent ismertett kormányrendelet-tervezet rendelkezéseit tartalmazza, helyenként némi eltérésekkel és természetesen egy-egy szerkezetben. Az 1. §-a szerint a benne foglalt hadiszolgáltatások "mozgósítás, valamint hadi állományra való kiegészítés esetében a fegyveres erő mozgósított (hadi állományra kiegészített), hadilag felszerelt vagy útbá indított részeinek szükségleteire, valamint a hadviselés érdekében szükséges intézkedésekhez" vehetők igénybe, "a meny-nyiben a fegyveres erő ebbeli szükségletei rendes úton, vagyis a béke idején alkalmazott módok szerint idejekorán nem, vagy csak aránytalanul nagyobb költségen volnának kielégíthetők". Úgyszintén az 1. § kimondja még, hogy a hadiszolgáltatásokat "a csendőrségnek, a fegyveres erőkhöz csatlakozó pénzügyőrségnek és állami erdészeti személyzetnek., továbbá a fegyveres erőt követni tartozó egyéb polgári személyeknek és a hadi foglyoknak, végül valamely szövetséges állam fegyveres erejének szükségleteire is igénybe lehet venni". Ezt követően a 2. § úgy rendelkezik, hogy a hadiszolgáltatások iránti kötelezettség kezdetét, illetve annak megszűnését a honvédelmi miniszter hozza köztudomásra, a 3. § szerint pedig: "A hadiszolgáltatások igénylését a föltétlen szükség mértékére kell korlátozni" és ez "a kötelezettség minden esetben csak a szolgáltatási képesség mérvéig terjedhet", s hacsak a törvény másként nem rendelkezik, a hadiszolgáltatásokért megfelelő térítés jár. A 4. § kimondja, hogy a hadi célokra szükséges személyes szolgáltatások teljesítésére, amennyiben a szükséglet önkéntes munkásokból vagy népfőlkeli kötelezettekől, illetve a véderőtörvény 7. §-a szerinti hadkötelesekből nem fedezhető, minden munkaképes, a férfinemhez tartozó polgári egyén kötelezhető, aki életének 50. Évét még be nem töltötte. A szellemi vagy fizikai alkalmatlanság, állami és egyéb köztisztviselői besorolás, a községi előjárói tisztiség, a katonai vagy népfőlkeli szolgálat alóli mentesség, a nemzetközi szerződés vagy nemzetközi

¹⁸ OL. IM.Bi. 1911., lajstromszám 22., 63. alszám. Átirattervezet a miniszterelnökhöz, amit a rávezetett feljegyzés szerint valószínűleg nem küldtek el. Uo. található a közös hadügyminiszter 1910:8912. Präs. számú indokolása a miniszterelnök 1910:7443. ME. I.sz. átiratához csatolva. Továbbá lásd még az OL Magyar Királyi Belügyminisztérium elnöksége 1911:527. számú, tételszám 19., alapszám nélküli átiratát, amely válasz a miniszterelnök 1910:7443. ME. I.sz. megkeresésére.

¹⁹ OL Földművelésügyi Minisztérium 1916:110 056.sz., tételszám 62/g, alapszám 110 056. Itt található a honvédelmi miniszter 1916:225102.sz. 20/b. jelzetű átiratához csatolt, 1915. évi május 14-én kelt, 87 471/20-b. HM: számú, "A hadiszolgáltatásokról szóló 1912:LXVIII. törvénycikk végrehajtására vonatkozó ideiglenes utasítás".

szokás által biztosított mentesítés azonban mentességet biztosít a személyes hadiszolgáltatások alól is. A tartózkodási községen kívüli hosszabban tartó munkák és szolgálatok alól pedig az önálló mezei gazdák, gyár- és ipartelepek birtokosai mentesülnek, továbbá azok, akik különleges családi viszonyaiknál fogva, családtagjaik életfenn tartásának veszélyeztetése nélkül nem maradhatnak távol (5. §). A 6. § arról rendelkezik, hogy azok az egyének, akik a hadiszolgáltatási törvény alapján igénybe vett szállítási vagy közlekedési eszközök, továbbá ipari vagy egyéb üzemek személyzetéhez tartoznak és személyes szolgálatokra bevonhatók, kötelesek a vállalat igénybevételének idejére eddigi szolgálati vagy munkaviszonyukban megmaradni. A 7. § pedig azt mondja ki, hogy a személyes szolgálatokért rendeletileg szabályozandó térítés jár, a munkások magukkal hozott szerszámainak megrongálódásáért viszont kártérítés, és a szolgáltattételre bevont egyéneknek, ha a szolgálat ideje alatt megbetegednek, a katonai egészségügyi intézetekben való ingyenes gyógykezelésre van igényük. A 8. § a személyes szolgálat teljesítése során bekövetkezett, keresetképtelenséget okozó "fogyatkozás" vagy halál esetére a katonai személyeket ilyenkor megillető ellátási igényeket terjeszti ki a személyes szolgálatra bevont egyénekre és hátramaradottjaikra, ha az említett események bizonyíthatóan a szolgálat következtében álltak be, a 9. § pedig katonai bíraskodás, illetve fenyítő hatalom alá vonja a személyes hadiszolgáltatást teljesítő polgári személyeket. A 10. § szerint: "Minden fogatos jármű vagy személy-, illetőleg teherszállításra alkalmas állat birtokosa kötelezhető, hogy azt megfelelően felszerelve fuvarozásra (teherfuvarozásra) átengedje, és ha a birtokos személyes szolgálatra köteles, a fuvarozást vagy állatvezetést vagy személyesen köteles teljesíteni, vagy pedig jogában áll maga helyett alkalmas helyettest állítani, illetve szükség esetén a község gondoskodik megfelelő helyettesről. Az igénybevételért egyébként rendeletileg megállapítandó térítés jár a hivatkozott § rendelkezése szerint, míg a 11. § azt mondja ki, hogy: "Minden közúti szállításra alkalmas gépi jármű birtokosa kötelezhető, hogy járművét annak vezetőjével együtt a fegyveres erő céljaira, a menetképessegre felszerelve átengedje", egyébként szintén rendeletileg megállapítandó térítés ellenében. A 12. § a vízi és a légi járművek birtokosait kötelezi járműveik használatra való átadására, sőt ez utóbbiak végleges átengedésére is kötelezhetők, és az igénybevétel akár személyzetükkel együtt, akár anélkül is történhet. Ugyanez a § a továbbiakban megengedi, hogy az igénybe vett járművekért járó térítés megegyezés hiányában szakértői becslés alapján állapítsák meg, majd úgy rendelkezik, hogy a vízi és a légi járművek forgalma beszüntetethető, illetve egészben vagy részben katonai célokra felhasználható, de a forgalom beszüntetéséért térítés nem jár. A légi járműveknek pedig még a gyártása is beszüntetethető vagy korlátozható. A 13. § a fent említett járművekre, lovakra és teherhordó állatokra vonatkozó hadiszolgáltatások alóli kivételekről szólva azoknak biztosít mentességet, amelyek "Ő Felsege és a királyi ház tagjainak udvartartásához tartoznak, ill. a közhivatalnokok szolgálatának teljesítéséhez feltétlenül szükségesek, a nemzetközi jog értelmében területen kívüliséget élvező személyek használatára szolgálnak, továbbá a postai szállításokhoz, az egészségügyi ellátás céljaira, vagy a tűzoltóság részére feltétlenül szükségesek. Ugyancsak mentesülnek a lelkészek, az orvosok és állatorvosok részére hivatásuk teljesítéséhez szükséges lovak és teherhordó állatok, "de legfeljebb egy gépjármű, vagy fogatos jármű, vagy egy hátas vagy hámos ló" erejéig. Mentésülnek végül az udvari és állami ménesek és csikótelepek, azonkívül a magánménesek tenyészállatai, valamint a versenylovak is. Úgy szintén a 13. § rendelkezik az igénybe vett állatok és járművek károsodása esetén fizetendő kártérítésről, amire a tulajdonosnak csak akkor van igénye, ha a kár az ő hibáján kívül, illetve az általa rendelkezésre bocsátott személyzet hibáján

kívül történt. A kártérítés kiszabásánál egyébként az átvétel alkalmával bizottságilag megállapított becsértéket kell figyelembe venni, de a szállítási eszközök rendes kopásáért nem jár térítés. A 14. § azt mondja ki, hogy "a hírszolgáltatásra alkalmas állapotokat, különösen a galambokat rendeletileg megállapítandó térítés ellenében be lehet vonni", és az ilyen állapot tartását, valamint az általuk közvetített forgalmát be lehet szüntetni, vagy pedig csak korlátozni. A 15. § az utak és a közlekedési célokat szolgáló műtárgyak (hidak, átereszek stb.) térítés nélküli szabad használatáról rendelkezik, még akkor is, ha magántulajdonban lennének, továbbá kimondja azt is, hogy mind a közhasználatú, mind a magánszolgáltatásra szolgáló átkelési eszközöket (kompokat, réveket, hajóhidakat stb.) a fegyveres erő, valamint az azt követő személyzet szabadon használhatja, sőt azok forgalma be is szüntethető. A közhasználatú átkelési eszközök használatáért azonban a szolgáltatás bizottságilag megállapítandó értéke szerinti térítés jár. A forgalom beszüntetéséért és a magánhasználatra való átkelési eszközöknek a használatáért ezzel szemben nem jár térítés, sőt az átkelési eszközökön, valamint a magántulajdonban levő műtárgyakon a használatból okozott károkért sem. A 16. § úgy rendelkezik, hogy amennyiben "katonai tekintetek megkívánják", a vasúti forgalom beszüntethető vagy katonai célokra felhasználható, és hacsak törvényes rendelkezések, engedélyek vagy megállapodások másként nem intézkednek, a forgalom beszüntetéséért térítés nem jár. A 17. § kimondja, hogy a vasúti távírdákat, továbbá a magántulajdonban levő távírda- és távbeszélővonalakat személyzetükkel, felszerelésükkel együtt részben vagy egészben igénybe lehet venni, vagy üzemüket be lehet szüntetni. A használatért díjszabás szerinti térítés jár, és a használatból okozott kár megtérítendő, az üzem beszüntetéséért azonban nem fizet térítést a katonaság. Úgyszintén kiemelkedő fontosságú és a korábbi tervezetekben ebben a formában még nem szereplő rendelkezéseket tartalmaz a 18. §, amely szerint az üzemi és ipartelepek birtokosai arra kötelezhetők, hogy üzemüket folytassák vagy a személyzettel együtt használatra átengedjék, amikor is a használatért az átlagos jövedelem alapul vétele mellett történő bizottsági becslés szerint jár térítés, és az üzem kiterjesztése vagy megszorítása, valamint a katonai igazgatás részéről kiállított személyzet alkalmazása "kellőleg figyelembe veendő". Nem kevésbé fontos ügyben rendelkezik a szóban forgó jogszabály 19. §-a sem, amely az ingatlanok tulajdonosait arra kötelezi, hogy a birtokukban levő ingatlanokat erődítési művek, valamint más katonai építmények előállítására, az erődített helyek hadi felszerelésére, hidak, utak sőt vasutak építésére, vagy a hadműveletek egyéb közvetett vagy közvetlen előmozdítására használatra átengedjék. A használatért egyébként bizottságilag megállapított kártalanítás jár, nem követelhető viszont kártalanítás az üresen álló, hasznot nem hajtó épületek, szünetelő ipartelepek, szabad terek, legelőterületek, erdők és megmunkálatlan földek használatáért, ez utóbbiakért azonban csak a szokásos megmunkáltatás idejéig. A használatra átengedett ingatlant egyébként abban az állapotban kell visszaadni, amelyben azt átevették, és ha a használat folytán annak állaga kárt szenvedett, azért megfelelő kártalanítást kell adni, amely célból az átvételkor az ingatlanok állapotát és értékét, a visszaadásakor pedig az esetleg elszenvedett kárt bizottságilag kell megállapítani. Ha pedig az ingatlan birtokosa bizottság megállapításával nincs megelégedve, lehetősége van igényeit a 33. §-nál ismertetendő módon érvényesíteni — olvashatjuk az idézett törvény 19. §-ában -, amely végül még azt is kimondja, hogy az itt említett használatra átengedett ingatlanok tulajdona is megszereshető, kisajátítás útján.

Az ingatlanok közül az épületekre vonatkozóan azonban a használaton túlmenő egyéb jogositványokra is felhatalmazást biztosít a hadiszolgáltatási törvény következő, 20. §-a. Eszerint ugyanis az épületeknél a használatra való átengedésen kívül a *szabad*

rendelkezésre bocsátás is követelhető, ami magában foglalja az épület lerombolására és lényeges átalakítására való jogot is, valamint a kisajátítás is igénybe vehető. Ilyenkor azonban az okozott kár megtérítendő, és a kártérítést az épület becsára alapján kell megállapítani, valamint a tulajdonos is követelheti a kisajátítás útján való tulajdonmegváltást. A becsarat egyébként az épületek elfoglalása vagy lebontása előtt bizottságilag kell megállapítani, és ha azzal a tulajdonos nincs megelégedve, szintén a 33. §-nál ismertetendő eljárással érvényesítheti igényét.

A 21. § a beszállásokról rendelkezve elsősorban azt hangsúlyozza, hogy ebben a tekintetben általában az ideiglenes beszállásolásra nézve a békében fennálló törvényes rendelkezések az irányadók, amelyek azonban most kiterjednek az első §-ban felsorolt összes személyekre, valamint az egész állatállományra, a fizetendő térítésekről pedig rendeleti úton történik intézkedés. Az idézett § a továbbiakban kimondja, hogy a benne felsorolt kivételekkel, szükség esetén, olyan helyiségek is igénybe vehetők, amelyek béke idején a beszállásolás alól fel vannak mentve. Ugyanitt történik továbbá rendelkezés arról is, hogy a csapatok táborozására, a hadianyagok és készletek "felállítására" szükséges szabad terek, vagy ezek hiányában alkalmas telkek "birtokosaik által rendelkezésre bocsátandók", csakúgy, mint a bárminemű készletek elhelyezésére szükséges helyiségek. Ez utóbbiakat egyébként azért volt szükséges itt külön is megemlíteni, mert rájuk nézve a beszállásolási törvények nem rendelkeznek, a térítésekre nézve különben ezekben az esetekben is a 19. § rendelkezései érvényesek.

A 22. § élelmezési kérdésekről rendelkezik, s ennek során kimondja, miszerint a háztartással bíró lakosok arra kötelezhetők, hogy az első §-ban megjelölt egyéneknek természetbeli élelmet nyújtsanak, amelynek mértéke rendeletileg lesz megállapítva. Úgy szintén a 22. § rendelkezik arról is, hogy az élelmi cikkek (vágómarhák) birtokosai kötelesek azokat követelésre átengedni, tenyész- és tejelőállatok követelése azonban csak kivételesen lehetséges. A követelés egyébként a község által történhet, amely a rendeltetési helyre való szállításra is kötelezhető, és mind a természetbeli élelmezésért, mind pedig az élelmi cikkekért rendeletileg megállapítandó térítés jár, melynek mértékét az előző évi október, november és december havi piaci átlagárak alapulvételével kellett megállapítani, ezen árak egyharmadának a hozzáadásával. Abban az esetben azonban, ha a piaci áraknak bármely irányban történő lényeges ingadozása következne be, a térítési tételeket újból meg kellett állapítani, de akkor már az említett pótlék hozzászámítása nélkül. Úgy szintén rendelkezik történt az állatállomány ellátásáról is az idézett jogszabályban, melynek 23. §-a szerint, aki takarmánynak van birtokában, az köteles a szükséges takarmányt szolgáltatni, amelynek kaszálása és gyűjtése, valamint szállítása a községtől követelhető, azonkívül az állatállomány részére legelőket is igénybe lehet venni. Végül ugyancsak a 22. § szabályozza a szükséges takarmányért, az állatok etetésére átengedett fűfélékért vagy mezei terményekért és a legeltetésre rendelkezésre bocsátott rétekért járó térítések megállapításának a módozatait.

A következő, 24. § kivételesen széles körű, de háború idején aligha mellőzhető felhatalmazást biztosít a katonai igazgatásnak, amikor feljogosítja közelebről nem meghatározott, "egyéb" hadi segédeszközök követelésére, akár ideiglenes használatra, akár végleges átengedésre, mely tárgyak igénybevételéért térítés, megrongálódásukért pedig kártérítés jár. Egészen más természetűek ezzel szemben a 25. §, egyébként igen fontos, egészségügyi vonatkozású rendelkezései, melyek szerint: "A községek kötelesek megbetegedett személyeket és beteg, de ragálymentes állatokat, a kiket, illetőleg a melyeket katonai vagy polgári gyógyintézetbe szállítani nem lehet, ápolás végett átvenni." Úgy szintén a községek arra is kötelezhetők, hogy kórházaikat rendelkezésre bocsássák

vagy szükségkórházakat rendezzenek be és bocsássanak rendelkezésre, valamint kötelesek a kórházi épületek és a berendezés fenntartásáról gondoskodni, a betegek számára szükséges élelmiszereket, italokat, orvosi és kórházi szereket, a felügyelő és ápolószemélyzet számára az étellemezést, s végül a tüzelő és a világító anyagot is szolgáltatni. Az ápolás és ellátás költségeit azonban - az idézett § rendelkezése szerint a - béke idején fennálló elvek szerint kell megtéríteni. A községek kötelessége továbbá — de erről már a 26. § rendelkezik — a katonai közigazgatás által gondozás céljából átadott javakat átvenni és ilyenkor rájuk hárulnak mindazon jogok és kötelezettségek, melyek az idegen vagyron feletti gondnoksággal együtt járnak. Az állami javak gondozásáért — az elkerülhetetlen készkiadások kivételével — térítés nem jár, de ha az aránytalan nagy költségeket kívánna, vagy az említett javak romlásnak lennének kitéve, a közigazgatási hatóság eladásukról is intézkedhet, s ez esetben az eladási árat a legközelebbi katonai hatóságnak kell beszo­lágtatni.

A vizsgálataunk tárgyát képező 1912:LXVIII. tc. következő néhány §-a szintén fontos ügyben, nevezetesen a hadiszolgáltatások kivetésének, illetve igénybevételének módozatairól rendelkezik. Ennek során a 27. § előírja, miszerint elvileg a honvédelmi miniszter állapítja meg, hogy mikor, hol és milyen terjedelemben áll be a hadiszolgáltatások teljesítésének kötelezettsége. Sürgős esetekben azonban a katonai parancsnokságok és hatóságok közvetlenül a közigazgatási hatóságokhoz, rendkívüli esetekben pedig a községekhez is intézhetik a megkeresést, ilyenkor a közigazgatási hatóságok, illetve a községek rendelkeznek a hadiszolgáltatások kiállítása iránt, sőt végszükség esetén közvetlenül magától a szolgáltatásra kötelezettől is lehet azt követelni, de csak a feltétlenül szükséges mértékig. Egyebekben azonban a honvédelmi miniszter veti ki az igénybevételre kerülő hadiszolgáltatásokat a törvényhatóságokra, az alispán a járásokra, a főszolgabíró pedig a községek­re lehetőleg arányosan és az érintettek szolgáltatási képességéhez mérten (28. §). A községek pedig a rájuk eső hadiszolgáltatást akár az arra kötelezettek, akár felfogadott vállalkozók által teljesíttethetik (29. §), és vonakodás vagy mulasztás esetében kényszereszközöket is alkalmazhatnak, sőt e célból katonai karhatalmat is igénybe vehetnek, mind a közigazgatási hatóságok, mind a községi előljáróságok. Nem kielégítő teljesítés esetén, és ha a közigazgatási hatóságok vagy a községek közreműködésének igénybevétele teljesen lehetetlen volna, a szolgáltatás közvetlenül a katonaság által is követelhető, vonakodás vagy ellenszegülés esetén pedig az illető katonai parancsnok felelősségére kikényszeríthető, sőt a tulajdonos távollétében is elfe­hető, ebben az esetben azonban a parancsnok köteles a lehetőségek szerint bizalmi férfiakat meghívni (30. §). Vitás esetekben vagy esetleges panasz esetén a közigazgatási hatóságok, legfelső szinten pedig a honvédelmi miniszter határoz, és a fel­lebbezésnek halasztó hatálya nincs (31. §).

A kivetések és igénybevételek szabályozása után a hadiszolgáltatásokért járó térítések, illetve kártérítések mikéntjéről rendelkezik az 1912:LXVIII. tc., melynek 32. §-a mindenekelőtt azt mondja ki, hogy "az e törvény alapján teljesített szolgáltatásokért járó térítést és a szenvedett károkért járó kártérítést, a mennyire lehet, készpénzben kell kifizetni". Ha pedig ez nem lehetséges, "a hadi szolgáltatás teljesítését írásban nyugtá­nyozni kell" és e nyugta alapján érvényesítheti igényét a hadiszolgáltatást teljesítő. Az ilyenkor követendő eljárásról azonban már a 33. § rendelkezik, amely szerint, ha valamely hadiszolgáltatásért járó térítést vagy az okozott kárért járó kártérítést nem fizettek ki, vagy pedig a megítélt térítéssel, illetve kártérítéssel a hadiszolgáltatást teljesítő megelégedve nincs, jogában áll igényét az illetékes községi előljáróságnál írásban vagy szóban bejelenteni, a hadiszolgáltatások iránti kötelezettség megszűnésétől számított hat

hónapon belül, és ugyanezt az eljárást kell követni a 8. § alapján támasztott ellátási igények vonatkozásában is. A bejelentett igényeket ezután a községenként ebből a célból felállított bizottságok vizsgálják meg, ezek megállapításait pedig a katonai területi parancsnokság két kiküldöttjével kiegészített törvényhatósági közigazgatási bizottság vizsgálja felül és terjeszti fel a honvédelmi miniszterhez. Végérvényesen azonban a belügyminiszternek, a honvédelmi miniszternek, a közös hadügyminiszternek, valamint esetenként az érdekelt minisztereknek két-két képviselőjéből alakult bizottság határoz, szögezi le a hivatkozott 33. §, ily módon zárva ki az esetleges bírói jogorvoslat lehetőségét. Ugyanez a § egyúttal azt is megszabja, hogy a mondott célból községenként alkotott bizottságok a kis- és nagyközségekben a főszolgabíró, városokban pedig a polgármester elnöklete alatt a község egy tisztviselőjéből, továbbá a képviselőtestület három tagjából és a katonai hatóság kiküldötteiből állnak. Az idevágó, talán legfontosabb rendelkezéseket azonban a 34. § rögzíti, eszerint ugyanis: "A hadi szolgáltatásokért járó térítés és az okozott károkért járó kártérítés, továbbá a személyes szolgáltatásokra bevont egyének ellátási igényeiből eredő kiadások a *közös hadügyi tárcát terhelik* (ami szükségszerűen vonta maga után a magyar hatóságok alárendeltségét ebben a vonatkozásban), a személyes szolgálatra bevont egyének hátramaradottainak ellátási igényeiből, valamint gyámoltásra szoruló családjainak segélyezéséből eredő kiadások pedig az ún. hadmentességi díjalapot. (Ez utóbbiról az 1880:XXVII. tc. 5-7. §-ai rendelkeznek.) Végül a 35. § a hadiszolgáltatásokkal kapcsolatos okmányok bélyeg- és illetékmentességéről rendelkezik, a 36. § pedig a törvény hatályba lépéséről, továbbá kimondja, hogy annak végrehajtásával "a honvédelmi miniszter bizatik meg", aki az érdekelt miniszterekkel és a közös hadügyminiszterrel (Horvátszlavonországban a bánnal is) egyetértőleg jár el.

A közel negyedszázados kísérletezés után létrejött fenti jogszabály, amelyet a háború idején messzemenően alkalmaztak, a későbbiekben sem változott számottevően. Az egyik módosítást az 1914:L. tc. II. fejezete tartalmazza, amelynek 16. §-a szerint: "A hadiszolgáltatásokról szóló 1912:LXVIII. t.-cz. 10. vagy 11. § alapján igényelt járműveknek és állatoknak *végleges* átengedését is lehet követelni az igénybevétel idejében volt becsértékük megfizetése fejében". Az 1916:VI. tc. pedig a személyes szolgáltatásokra kötelezettek eredetileg 50 éves felső korhatárát 55 évre emelte (1. §), míg az ugyanezen évben elfogadott XXIII. tc. 1. §-a azt tette lehetővé, hogy az 1912:LXVIII. tc. 33. §-ában szabályozott hosszadalmas eljárás mellőzésével a törvényhatósági közigazgatási bizottságoknál a felekkel kötendő egyezségeik útján is kielégíthetők legyenek a hadiszolgáltatás teljesítése során keletkezett igények. E módosítások okaira a későbbiekben még visszatérünk, egyelőre azonban nagyon röviden azt vizsgáljuk meg, hogy elfogadása idején miként vélekedtek a kor némely kiemelkedő személyiségei a vizsgáltunk tárgyát képező jogszabályról, miközben utalnunk kell azokra a sajátos körülményekre is, amelyek ezidőben a magyar törvényhozásban kialakultak.

A hadiszolgáltatásokról rendelkező törvényt, mint a fentiekből tudjuk, 1912-ben fogadta el az Országgyűlés, abban az évben tehát, amikor Tisza István házelnök a parlamenti ellenzékét a szó szószerinti értelmében kidobatta a képviselőházból a karhatalommal, az obstrukció letörése céljából. A hadiszolgáltatásokról szóló törvényjavaslat ellenzői így csak a Házon kívüli hallathatták szavukat, s ez okozhatta, hogy annak parlamenti vitájában csupán a honvédelmi miniszter szólalt fel, noha még a javaslat bizottsági előadója is kénytelen volt elismerni, miszerint "sok olyan rendelkezés foglaltatik e javaslatban. ... amelyek mélyen belevágnak az egyéni jogokba és tagadhatatlanul súlyos

kötelezettségeket rónak ránk".²⁰ Még élesebben fogalmaztak természetesen a Házból kiebrudalt ellenzék vezetői, Kossuth Ferenc szerint pl.: "Az ország közönsége meg kell, hogy értse, hogy ezek a hadiszolgáltatások, amelyek oly kivételes mennyiségben vannak előírányozva, milyen veszedelmesek, mert a szövetséges állam fegyveres erejének szükségleteire is igénybe vehetők, tehát idegen emberek is rendelkezhetnek az ország polgárainak vagyonával, életével, szabadságával. A rendelkezéseknek egész sora olyan — tette még hozzá —, amely a magántulajdont támadja meg nagyon érzékenyen."²¹ Hasonlóképpen, sőt még sommásabban nyilatkozott Batthyány Tivadar gróf is, aki nem kevesebbet állított, mint hogy a szóban forgó rendelkezések következtében "mindenkitől mindenét elvehetik, mindenkit mindenéből kiforgathatnak, belenyúlnak a szegényember zsebébe és kikotorják az utolsó fillérét, szája elől elvonják az utolsó falatot, elviszik a takarmányát jóságai elől, elviszik jóságait, elrabolják vagyonát, idegen állam tisztjeinek parancsára éppúgy, mint a közös hadsereg tisztjének egyetlen szavára".²² De nem maradhatott néma ily nagy jelentőségű ügyben maga gróf Apponyi Albert sem, akit egyebek mellett főleg az háborított fel, hogy "mikor egy óriási nemzeti erőfeszítésnek pillanata bekövetkezik, akkor a legszegényebb ember családja, élete fenntartásához szükséges lovát elviszik, de megható gyöngédséggel gondoskodnak, hogy az udvartartás lovai megkíméltesenek. Mindaddig, míg a felsőbb köröknek a gazdag osztályoknak vagyona iránt gyengéd figyelmet tanúsítanak a kivételekben, a nép széles rétegeire a tenyészanyagra való kivételt nem terjesztik ki."²³

Az ellenzéki vezeték eme nyilatkozatait olvasgatva, ha nem tudnánk, talán el sem hinnénk, hogy alig pár évvel korábban, a koalíciós kormány, vagyis az ő kormányzatuk idején szintén készültek hasonló tárgyú jogszabálytervezetek, sőt közülük egyet kormány szinten is elfogadtak. Egészen más a helyzet természetesen a Szociáldemokrata Párt tekintetében, amely a maga módján szintén szót emelt a túlzott mértékűnek ítélt háborús szolgáltatások ellen. "Már megszűntették a magántulajdont. — olvashatjuk ugyanis a Népszavában — A szociáldemokrácia csak a termelőszközöket akarja kisa-játítani., de az új magyar abszolútizmus, belenyúlva a magánélet legrejtettebb zugaiba, elrabolja azt a magántulajdont is, amelyet a szociáldemokrácia érintetlennek tekint."²⁴

A hadiszolgáltatási törvény tartalmának, valamint az elfogadása körüli bonyoldalmaknak az áttekintése után szükségesnek látszik, hogy a következőkben az annak végrehajtása céljából meglehetősen késéssel, csak a háború második évében kibocsátott jogszabállyal, nevezetesen a honvédelmi miniszter 87471/20-b számú, 1915. május 14-i keltezésű ideiglenes utasításával (továbbiakban Ideiglenes Utasítás) is foglalkozzunk,²⁵ és pedig abban a sorrendben, ahogy annak rendelkezései a hadiszolgáltatási törvény megfelelő §-aihoz kapcsolódnak.

A honvédelmi miniszter alább részletezendő utasítása mindenekelőtt a törvény 4. §-át illetően tartalmaz rendelkezéseket, s ennek során általánosságban a már betöltött 17. életévhez köti a személyes hadiszolgáltatásokra bevonhatók alsó korhatárát. Kivételt ez alól azok a fiatalok segéd munkások képeznek, "akik a törvény 6., illetve 18. §-ai szerint igénybevett üzemekben már amúgy is alkalmazva vannak". Rájuk nézve tehát nem az említett életkor betöltése, hanem pusztán az alkalmaztatás ténye meghatározó, vagyis

²⁰ Az 1910. évi június 21-én kihirdetett országgyűlés képviselőházának naplója (továbbiakban: Napló) (Budapest, 1913.) XVII.k. 251. p.

²¹ A Budapest c. lap 1912. december 5-i számának 3-4. p.

²² Népszava, 1912. december 4.

²³ Lásd a 21. jegyzetet.

²⁴ Népszava, 1912. december 6.

²⁵ Lásd a 19. jegyzetet.

adott esetben akár 17 éven aluliak is lehetnek, amennyiben a militarizált üzemek alkalmazottai. Hasonlóképpen a törvény 4. §-ához kapcsolódik az Ideiglenes Utasításnak az a további rendelkezése is, amely a katonás rend és fegyelem érdekében leszögezi, hogy "A személyes szolgáltatásokra bevont és a fegyveres erő kíséretéhez tartozó személyek élén alárendeltjeiért felelős egyén áll", és azok "meghatározott s messziről felismerhető jelvényt viselnek". Amennyiben pedig "egyes esetekben fel volnának fegyverkezve, fegyvereiket nyíltan tartoznak hordozni és a haditörvényekhez és szokásokhoz kötelesek alkalmazkodni".²⁶

Az Ideiglenes Utasítás a következőkben a hadiszolgáltatási törvény mentességekről rendelkező 5. §-ához fűz kiegészítéseket, amelyek szerint "a törvényben meghatározott mentességi okok fennállását hivatalból kell tekintetbe venni", továbbá a közigazgatási hatóságokat hatalmazza fel annak eldöntésére, hogy a véderőtörvény (1912:XXX.tc.) 57. és a népfelkelésről szóló törvény (1886:XX.tc.) 2. §-ában foglalt mentességi okok mennyiben alkalmazhatók olyan személyekre is, akik már nem hadkötelesek (vö.: a 13. jegyzettel). A továbbiakban rendelkezik az Ideiglenes Utasítás — mégpedig igen részletesen — a személyes hadiszolgáltatásokra igénybe vettek díjazásáról is, amit a törvény 7. §-a tett kötelezővé. Ennek során külön díjtételeket állapít meg azok számára, akik "oly szolgálatra vétetnek igénybe, a melyeket a katonaságnál tisztek, vagy hasonló állásúak végeznek, mint orvosok, mérnökök, állatorvosok", majd összegszerűen is megszabja, hogy a betegápolók napi díjazása 8 korona, a betegápoló segédké, sofőröké, mechanikusoké, gépészeké, kalauzoké, kovácsoké, "vágómarha szállítmányoknál alkalmazott csoportvezetőké" 5 korona, a fuvarosoké, málhásállat vezetőké, marhahajcsároké, lóvezetőké és napszámosoké pedig 3 korona. Ez a felsorolás és az itt említett összegszerűségek megemlítése önmagában ma már talán nagyon keveset mond és éppen ezért feleslegesnek is tűnhet. Annak a bemutatása azonban, hogy kiket soroltak akkoriban azonos kategóriákba, és az egyes kategóriák díjazása között milyen különbségek voltak, számunkra is tanulságos lehet, hiszen melyik betegápoló fizetése haladja meg napjainkban egy sofőr jövedelmét, illetve teszi ki több mint a dupláját egy fuvaros bevételének. Visszatérve azonban a honvédelmi miniszter utasításának további vizsgálatára, úgyszintén a törvény 7. §-a kapcsán történt rendelkezés a militarizált üzemek dolgozóinak bérezéséről, amely szerint "a katonai igazgatás által átvett és más üzemtelepeken alkalmazott egyének eddigi illetményeiket az eddigi kifizetési módozatok mellett kapják", ha pedig "tőlük munkatöbblet kívántatik, akkor az külön díjaztatik". De a szóban forgó § kapcsán rendelkezett az Ideiglenes Utasítás arról is, hogy "a szerszámok rendkívüli elhasználásáért vagy tönkremenéséért egyszeri kártérítés fizettetik", és annak mértékét azok a hatóságok (községek) állapítják meg, "a melyekhez a munkások szolgáltatételre utaltattak", annak a községnek egy képviselőjével egyetértésben, amelynek területéről az elbocsátás történik, s a kártérítés az elbocsátás napján fizetendő ki. Végül a hadiszolgáltatási törvény ugyancsak 7. §-án alapul az Ideiglenes Utasítás azon rendelkezése, amely szerint: "Valamely katonai egészségügyi intézet beteg állományába felvett egyének kezelése magában foglalja az ingyenes ételmezést és a gyógyszerek ingyenes nyújtását is, ellenben erre az időre a díjazásnak csak a fele jár." Katonai egészségügyi intézetnek számítottak egyébként az idézett végrehajtási rendelet szerint a katonai igazgatás által igénybe vett polgári gyógyintézetek és szükségkórházak is.

Az Ideiglenes Utasítás ezt követően a "netáni ellátási igények" ügyében rendelkezik a törvény 8. §-ához kapcsolódva, és pedig oly módon, hogy a katonai személyek és

²⁶ Uo.

hátramaradtjaiknak ellátására nézve fennálló törvényes rendelkezések alkalmazását teszi kötelezővé a személyes hadiszolgáltatásokat teljesítők esetében is, sőt részletesen felsorolja, hogy az ellátási igények mértékét tekintve az említett szolgáltatásokat teljesítők valamely kategóriája milyen rendfokozatú katonákkal esik azonos elbírálás alá. Így pl. a betegápoló-segédék, sofőrök, gépészek a szakaszvezetőkkel, a kovácsok s egyéb iparosok a tizedesekkel, a fuvarosok, málhásállat vezetők, hajcsárok, lóvezetők és a napszámosok pedig a rendfokozat nélküli katonákkal kerültek azonos kategóriába, legalább is az esetleges ellátási igények vonatkozásában.

Úgyszintén szabályozza a honvédelmi miniszter végrehajtási rendelete a fuvarozásra (teherhordásra) a törvény 10. §-a alapján igénybe vett járművekért és állatokért fizetendő napi térítéseket, valamint a 11. §-ban említett gépjárművek használatáért naponta járó díjtételeket is. Ennek során kimondja, hogy egy hámoslóért 2 korona, egy málhásállatért szintén 2 korona, egy hátaslóért 3 korona, egy hámosökört 1 korona 50 fillér, egy járműért pedig 2 korona térítés jár naponta. A szóban forgó járművek és állatok felszereléséért azonban nem járt külön térítés, ezzel szemben mind a járművek, mind a szerszámok karbantartási költségeit a katonai igazgatás fizeti, s ez vonatkozik az állatok patkolására is, míg a hozzájuk tartozó személyzetet a 7. § kapcsán ismertetett díjazás illeti meg.²⁷ Ami pedig a hadiszolgáltatások céljából igénybe vett járműveket illeti, az értük járó napi díjazást igencsak részletesen szabályozza az Ideiglenes Utasítás, de ezt már a törvény 11. §-a alapján. Idevágó előírásai szerint ugyanis a napi térítés összege egy motorkerékpárért pótkocsi nélkül 4 korona, pótkocsival 5 korona, egy kétüléses személygépkocsiért 15 korona, egy többüléses gépkocsiért 20 korona, egy autóbuszért 30 korona, egy teherautóért 1500 kg-ig terjedő raksúllyal 25 korona, 1500-tól 3000 kg-ig terjedő raksúllyal 30 korona, 3000 kg raksúlyon felül pedig 35 korona. Szántó vagy úti "mozdonyokért" vagy más vontatógépért 40 koronát, egy kétkerekű pótkocsiért 5 koronát, egy négykerekű pótkocsiért 10 koronát kellett fizetni. Mindezeket túl a gépjárművek karbantartásáról, valamint az üzemanyagok szolgáltatásáról is a katonai igazgatás tartozott gondoskodni, de az ún. helyi fuvarozási célokra történő igénybevételek esetében a gépjármű birtokost terhelte az üzemanyagokat érintő szolgáltatás. Ilyenkor egyébként mind a szóban forgó járművek és állatok, mind a gépjárművek "alkalmazásuk helyén vagy ennek közvetlen környékén napok szerint követeltetnek, és olyképpen vétetnek igénybe, hogy tartózkodási helyükről történő elindulásuk időpontjától számítva, egész napi igénybevételnél 16, félnapi igénybevételnél pedig 8 órán belül oda ismét visszatérhessenek."

Szintén járművekkel, nevezetesen a vízi és a légi járművek igénybevételével kapcsolatosak az Ideiglenes Utasításnak azok a rendelkezései, amelyek a törvény 12. §-ának végrehajtását szabályozzák, és ennek során "a minden körülmények között megkísérlődő szabad megegyezést" szorgalmazzák. Ha pedig ez mégsem jönne létre, "akkor a végleges átengedésért a megállapított becslár fizetendő", a használatért pedig megfelelő térítés, s mindkét esetben a bizottsági becslés átlagát kell alapul venni.

²⁷ Az Ideiglenes Utasításnak a hadiszolgáltatási törvény 10. §-ához kapcsolódó végrehajtási rendelkezései 1916. júl. 1-től kezdődően lényegesen megváltoztak, és a térítési díjak jelentősen növekedtek. Így pl., ha a katonai igazgatás az állatok takarmányozását szolgáltatja, és a patkolásnak, valamint a járműveknek, hámosoknak és nyeregszerszámoknak karbantartásáról gondoskodik, egy kettős lófogatú járműért az igénybevétel helyétől függően 12 korona, ill. 10 korona 50 fillér, vagy legalább 8 korona térítés jár. Ha azonban a katonai igazgatás az említett szolgáltatásokat, karbantartásokat nem biztosítja, a térítési díjak összege 32 korona 50 fillér, ill. 27 korona, vagy legalább 20 korona lesz az igénybevétel helyétől függően. Lásd a 19. jegyzetnél a honvédelmi miniszter 87471/20-b. sz. ideiglenes utasításának a hadiszolgáltatási törvény 10. §-a végrehajtására vonatkozó új, módosított rendelkezéseit.

A fentieket követően a mentességeket szabályozó 13. § végrehajtását illetően tartalmaz kiegészítő rendelkezéseket az idézett ideiglenes végrehajtási utasítás, amikor egészségügyi célokra szolgálóknak minősíti az utcák tisztításához és a szemétszállításra állandóan használt járműveket és állatokat, miáltal a törvény említett §-ába foglalt mentességeket ezekre is kiterjeszti. Úgyszintén a 13. §-hoz kapcsolódik az Ideiglenes Utasításnak az az előírása is, amely magánmésesenek tekint minden olyan lótenyésztést, amelyben legalább 4 kancát állandóan tenyésztésre használnak, vagyis a magánmésesekre vonatkozó törvényi mentességet az ilyenekre korlátozza, a 14. § végrehajtására nézve pedig úgy rendelkezik, hogy a beszolgáltatott galambokért 3 korona térítés fizetendő.

A következőkben a közhasználatra szolgáló átkelési eszközök használatáért járó térítéseket szabályozza az Ideiglenes Utasítás a hadiszolgáltatási törvény 15. §-a kapcsán oly módon, hogy ezeket bizottságilag kellett megállapítani, de csak akkor, ha nem jött létre megegyezés, vagy ha a tulajdonos ingyenes szállításra nem volt kötelezhető. Úgyszintén az említett paragrafus végrehajtását illetően előírja továbbá azt is, hogy "az átkelési eszközökön, valamint a magántulajdonban lévő műtárgyakon okozott kár, ha az kölcsönös megegyezés alapján készpénzben nem térített meg, vagy nem nyugtáztatott, a károsult által az elsőfokú közigazgatási hatóságnál azonnal bejelentendő", amely szakértő közreműködésével köteles azt haladéktalanul kipuhatolni. Ha pedig a károsult az említett puhatolás alapján a katonai közigazgatási hatóság által felajánlott kártérítéssel nem lenne megelégedve, akkor az a törvény 33. §-a szerint eszközendő további eljárásnak is alapul szolgál. Ugyanezt az eljárást kellett egyébként megfelelően alkalmazni a törvény 17. §-ánál említett, magántulajdonban lévő távirda és távbeszélő használata folytán okozott károk esetén is.

Igen fontos ügyben meglehetősen részletességgel rendelkezik az Ideiglenes Utasítás a törvény 18. §-ának végrehajtásáról, amikor leszögezi, hogy "üzemi és ipartelepek csak feltétlen szükség esetében veendő hadiszolgáltatásképpen igénybe", és "ily igénybevétel esetében is törekedni kell a kötelezettekkel szabad megegyezésre jutni". Ha pedig ez mégsem sikerülne, akkor "az üzem *folytatására* kötelezett azokra az árakra tarthat igényt, amelyekért termékeit a hadiszolgáltatások iránti kötelezettség kezdetének közhírére tétele előtt egy évi idő tartam alatt átlag eladta". A nyersanyagok árhullámozásai, valamint "a termelési költségeknek növekedése vagy csökkenése az üzemnek a katonai igazgatás érdekében történt kiterjesztése vagy megszorítása folytán, továbbá a katonai igazgatás által esetleg rendelkezésre bocsátott személyzet alkalmazása, az igénybevétel e módjának tartama alatt fizetendő árak kiszámításánál" azonban "megfelelően tekintetbe veendő" a katonai igazgatás közegei által.

A hadiszolgáltatásokról szóló 1912:LXVIII. tc. 18. §-a alapján azonban — mint láttuk — nemcsak az üzem folytatását, hanem annak *használatra való átengedését* is lehetett követelni, amiről szintén tartalmaz rendelkezéseket az Ideiglenes Utasítás. Ezek szerint, amennyiben "a használatra való átengedésre nézve megegyezés nem jön létre, a térítés bizottsági becslés útján állapítandó meg. A bizottsági becslés alkalmával a vállalat hozama kipuhatolandó és az utolsó öt év ekként kipuhatolt tiszta jövedelmének átlaga szolgál a fizetendő térítés megállapításának alapjául". Ha pedig "az átengedés tartama alatt az üzem kiterjesztése, nagyobb mérvű igénybevétele vagy megszorítása következtében, továbbá a katonai igazgatás által kirendelt személyzet üzemvezetése folytán kár származik, ennek megtérítése iránti igény, az igénybevétel megszűnése után a 15. §-ra vonatkozó végrehajtási utasítás idevágó rendelkezéseinek megfelelően érvényesítendő". Úgyszintén itt történt végül rendelkezés arról is, hogy az "üzem- és ipartelepeknek a katonai igazgatás használatára való átengedése esetében azok vezetésével tiszt (katonai

tisztviselő) bízandó meg", a műszaki vezetésre azonban "az illető szakban jártas közeg, lehetőleg az eddigi vezető alkalmazandó".

Rendkívül fontos ügyben, nevezetesen a hadiszolgáltatási törvény 19. és 20. §-aiban említett ingatlanok igénybevételenél alkalmazandó eljárásról rendelkezett a következőkben a honvédelmi miniszter végrehajtási rendeletként szolgáló Ideiglenes Utasítása. Ennek során előírta, hogy "a bizottság megállapítja az ingatlanok állapotát és meghatározza azoknak közönséges értékét", majd dönt arról, hogy a törvény 19. §-ának második bekezdése értelmében (ez sorolta fel, hogy milyen ingatlanokért nem jár térítés) egyáltalán fizetendő-e térítés, s igenlő esetben megállapítja annak nagyságát. A most mondottakhoz hasonló módon kellett megállapítani egyébként az ingatlanok visszaadásánál a használat (19. §), vagy a lényeges átalakítás, illetve lerombolás (20. §) folytán okozott kárt, valamint az azért fizetendő kártérítést is. Az elmaradt haszonra és az ún. hadikárookra (amelyeket a hadműveletek okoztak — T.Á.) azonban sem a most említett esetekben, sem pedig a többi olyan esetben nem kellett tekintettel lenni, amikor a hadiszolgáltatási törvény értelmében kárpótlás járt — hangsúlyozta a honvédelmi miniszter most részletezett utasítása.

A továbbiakban személyes hadiszolgáltatásokat teljesítők beszállásolásáról rendelkeznek az idézett végrehajtási rendeletnek a törvény 21. §-ához kapcsolódó előírásai. Ennek során kimondják, hogy "azoknak a személyeknek, akik oly szolgálatokra alkalmaztatnak, amelyeket a katonaságnál tisztek vagy ezekkel egyenrangúak végeznek oly szállás jár, mint a IX. rangosztályba tartozó havidíjasoknak", a többieket pedig a legénységnek járó szálláshelyek illetik meg. Ugyanitt történt egyébként rendelkezés az állatok elhelyezéséről is, mégpedig oly módon, miszerint: "Egy marhának istállóban, pajtában, színben vagy félfödél alatt való elhelyezéséért 2 fillér, egy juhnak vagy más leszúrásra való állatnak elhelyezéséért pedig 1 fillér fizettetik".

Itt érdemel említést, hogy a beszállásoltaknak a szállást adó által nyújtandó élelmezést illetően szintén rendelkezik az Ideiglenes Utasítás, nevezetesen akkor, amikor a hadiszolgáltatásokról szóló törvény 22. §-ának végrehajtását szabályozza, mégpedig jórészt az 1909-es kormányrendelet-tervezet megfelelő előírásait követve. Ezek szerint az egy legénynek kiszolgáltatandó napi adag az ún. szállásélelmezés esetén 700 gramm kenyér, 2 adag kávé egyenként 20 gramm pörkölt babkávéból és 25 gramm cukorból, 400 gramm friss marhahús, 140 gramm főzelék [rizs, árpakása, búzadara, hüvelyesvetemény, köleskása, pohánka (tatárka), szárított tészta]. Ehhez járult elkészítési szükségletként 30 gramm só, 0,5 gramm bors vagy paprika, 20 gramm friss, levesbe való zöldség, 2 centiliter ecet, 20 gramm zsír és 5 gramm hagyma vagy fokhagyma, s végül még 50 centiliter bor. Pálinkáról, sörről, rumról, konyakról azonban itt már nem esik szó, ezzel szemben a napi boradag egy egész deciliterrel növekedett az 1909-ben készült jogszabálytervezetben szereplő 40 centiliterhez képest. Mindazonáltal a most vázolt ellátás, a háborús viszonyokat is figyelembe véve, jónak volt mondható — persze csak ha azt valóban meg is kapták az érintettek -, hiszen pl. az 1915. Évi 4586. M.E.sz. rendelet szerint a lakosság zömének naponként és fejenként legfeljebb 240 gramm lisztet volt szabad fogyasztásra felhasználni. Kivételt csupán a nehéz testi munkások és az östermelők képeztek, az előbbieket ugyanis 300, míg az utóbbiak 400 gramm lisztre voltak jogosultak. S csupán az összehasonlítás kedvéért megemlítjük még, hogy egy 1916 szeptemberében kelt és 140 munkást érintő mezőgazdasági munkaszerződésben pedig arról olvashatunk, miszerint a szerződött munkásokat naponta és fejenként az alábbi élelmiszeradagok illetik meg: másfél deka zsír, 10 fillér ún. zsírpénz, 100 deka rozs, 50 deka búza gabona (vagyis nem liszt), 4 deka só, 10 deka hüvelyes, 30 deka burgonya,

azonkívül *hetente* 50 deka marha- vagy juhhús, *havonta* pedig 200 deka szalonna. És persze pálinkát is kaptak a munkások, mégpedig egy első osztályú munkás naponta három decit, a másodosztályú munkások napi két decit, a harmadosztályú munkások viszont "csupán" egy decit egy napra, júliusban és augusztusban azonban már négy deci pálinka volt, de csak az első osztályú munkások napi fejadagja.²⁸

Az iménti kitérő után ismét az Ideiglenes Utasítás idevágó rendelkezéseit vizsgálva azt látjuk, hogy az említett jogszabály előbb a napi fejadagoknak az egyes étkezésekre való mikénti felosztását szabályozta, majd leszögezte a következőket: "Természetbeni élelmezésképpen csak a helyben vagy az illető háztartásban szokásos élelem követelhető, ha tehát a napi adag egyes cikkei nem állnak rendelkezésre, ezek helyett más, hasonló értékű helyben szokásos cikkek szolgáltatandók." Ezt követően pedig, hasonlóan az 1909-es tervezet megfelelő rendelkezéseivel, a községeket kötelezi az igényelt természetbeni élelmezésnek a kitűzött időre való előkészítésére, s a megfelelő utalványok kiállítására, amelyeket "a szállásadónak az élelem kiszolgáltatásáért kell átadni". Úgyszintén a törvény 22. §-a kapcsán az Ideiglenes Utasítás rendelkezik az élelmezés céljaira igényelhető vágóállatok köréről is, melynek során előírja, hogy vágóállatként "rendszerint szarvasmarhák igényelhetők", és a szolgáltatandó ökrök vagy tehének lehetőleg három éven felüliek legyenek, majd külön is tilalmazza a két éven aluli vágómarhák igénybevételét. Kimondja továbbá, hogy hizlalt állatok csak helyi szükségletek fedezésére vehetők át, és az átvételből ki vannak zárva a bikák, a bivalyok, a nem teljesen egészséges, az igen sovány és elcsigázott, valamint a fertőzött vidékekről és községekből eredő állatok. Abban az esetben pedig, ha szarvasmarhák kivételesen nem, vagy nem a kívánt számban állnak rendelkezésre, akkor egy szarvasmarha helyett 10 juhot vagy 10 kecskét, illetve 5 sertést kell az erre kötelezettnek szolgáltatni. A tenyészállatok azonban "csak olyan elkerülhetetlen kivételes esetekben követelhetők, midőn a vágómarha szükséglet másképpen a kellő időben nem fedezhető" - szögezi le az Ideiglenes Utasítás, és ugyanez a megszorítás a tejelő állatokra is vonatkozik. A törzskönyvezett, az állami segéllyel beszerzett vagy díjazott tenyészállatokat azonban ilyenkor is csak utolsó sorban lehet igénybe venni, más, konkrétan felsorolt tenyészállatok pedig "minden körülmények között kiveendők az igénylés alól". Mindazonáltal, ha mégis "tenyész és tejelő állatokat kellene igénybe venni, elsősorban a szarvasmarhák kímélendők" — hangsúlyozza külön is az idézett végrehajtási jogszabály -, amely szintén a törvény 22. §-ához kapcsolódóan befejezésül kimondja még, hogy "az átvett állatokért járó térítés a megállapított élő súly után fizetetik".

A hadiszolgáltatási törvény 23. §-ának végrehajtásáról szintén rendelkezik az Ideiglenes Utasítás, s ennek során az állatok ellátására szükséges takarmány igénybevételével kapcsolatosan kimondja, hogy ilyenkor "tekintettel kell lenni a szolgáltató saját állatállományának fenntartására". Elrendeli továbbá, hogy a takarmány súly szerint, vagyis nem adagonként "igényelhetik", és amennyiben zab, széna és szalma nem állna rendelkezésre, ezek helyett a helyben szokásos, hasonló értékű pótcikkek szolgáltatandók. Az átadott takarmány értékének megállapítása esetén pedig a "becslés a községi előljáráóság egy közegének jelenlétében, egy az I. fokú közigazgatási hatóság által esetenként kijelölendő szakértő által foganatosítandó".

Az Ideiglenes Utasítás a következőkben az igényelhető dologi szolgáltatások körét terjeszti ki az 1912:LXVIII. tc. 24. §-a alapján, pusztán példálózó módon, tehát kö-

²⁸ OL Földművelésügyi Minisztérium 1916:113712.sz., tételszám 62/g, alapszám 113712. "Másolat" "Mezőgazdasági Munka-Szerződés. Mely kötöttet egyfelől Dreher Jenő martonvásári uradalma mint munkaadó, másfelől Greschner Pál kovácspalotai lakos, mint vállalkozó munkás-gazda között."

zelebről meg nem határozott mértékben. Ennek során ugyanis úgy rendelkezik, hogy "a törvényben, illetve a végrehajtási utasításban felsorolt dologi szolgáltatásokon kívül *más* tárgyak is vehetők igénybe, mint például nyersanyagok, fél és kész gyártmányok, építőanyagok, szerszámok, üzemi anyagok, felszerelési szükségletek, gyógyszerek". Kivételt képeznek azonban az olyan tárgyak, amelyek "mint például az érték- és műtárgyak és hasonlóak" csak közvetve, vagyis eladásuk és pénzzé tételük által szolgálhatnának hadi célokat. A térítéseket illetően pedig úgy rendelkezik a most vizsgált jogszabály, hogy a polgári gyógyszerárakból igénybe vett gyógyszereknél figyelembe kell venni a nyilvános gyógyintézetek számára esetleg egyezség útján megállapított százalékos engedményeket, egyéb tárgyak értékének, valamint a térítésnek, illetve a kártérítésnek megállapítása végett viszont az első fokú közigazgatási hatóság esetenként egy szakértőt jelöl ki és esket fel, "amennyiben ezek nem oly cikkek (üzemi szükségletek), amelyekért a térítési tételek már meg vannak állapítva és közzétéve, vagy amelyekre nézve szabad meg-egyezés jön létre".

Hasonlóképpen térítésekről, de itt már kizárólag csak az egészségügyet illetően rendelkeznek az Ideiglenes Utasításnak a törvény következő, 25. §-ához kapcsolódó azon előírásai is, amelyek szerint "a község által ápolásba átvett megbetegedett személyekért és állatokért a tényleg felmerült beigazolandó költségek, ha pedig az ápolás polgári gyógyintézetben történt, az illető gyógyintézetben érvényes gyógydíjak térítettnek meg". E § végrehajtására vonatkozóan történik továbbá rendelkezés arról is, hogy "szükségkórházakul már meglévő és kórházi célokra lehetőleg alkalmas épületek vagy helyiségek bocsátandók rendelkezésre", valamint annak a kimondására, miszerint "a községek által átengedett kórházakért és szükségkórházakért a 21. § értelmében a beszállásolási törvények rendelkezései szerint jár térítés". Végül ugyancsak a 25. § végrehajtását szolgálják az Ideiglenes Utasítás azon előírásai, amelyek szerint: "A szükségkórházaknak a község által rendelkezésre bocsátott berendezéséért, valamint a község által e hadiszolgáltatás alkalmazásával beszerzett orvosi és kórházi szerekért a tényleg felmerült költségeknek megtérítése jár", és ugyanez érvényes a törvény említett §-ában említett többi szükségletre, amennyiben azok térítési tételei nem volnának már amúgy is megállapítva és közhírré téve.

A következőkben a hadiszolgáltatási törvénynek az ilyen szolgáltatások igénylésére jogosultak köréről rendelkező 27. §-ához fűz kiegészítéseket az Ideiglenes Utasítás. Ennek során a csendőrpáncsnokságokat is feljogosítja a közvetlen igénylésre, a szövetséges államok fegyveres ereje azonban "csak a saját fegyveres erőnek páncsnokságai (hatóságai) vagy a csendőrpáncsnokságok" útján igényelhetik a számukra szükséges hadiszolgáltatásokat, egyes személyek pedig "csak valamely igénylésre jogosult páncsnokság (hatóság) által kiállított írásbeli felhatalmazása alapján". A hadiszolgáltatásokat egyébként írásban kellett igényelni, és az igénylésnek a szolgáltatás tárgyát, terjedelmét, a kiállítás helyét és idejét, az igénylő nevét, rendfokozatát, csapattestét (páncsnokságát, hatóságát, intézetét) kellett tartalmaznia. Úgyszintén az igénylések mikéntjét illetően azt is kimondja továbbá az Ideiglenes Utasítás, hogy az ún. helyi fuvarok igénybevételénél bizottsági eljárásnak és becslésnek egyáltalán nincs helye, amelyek egyéb, közvetlenül a községeknél vagy birtokosoknál igényelt szolgáltatásoknál azonban csak akkor mellőzhetők, "ha e szolgáltatások teljesítése különösen és annyira sürgős, hogy a hivatalos eljárással járó halasztás az igénylés célját veszélyeztetné".

A honvédelmi miniszter szóban forgó végrehajtási utasítása a mondottakat követően a törvény 29. §-ához kapcsolódva az olyan többletköltségekről rendelkezik, amelyek abból származnak, hogy a községek a hadiszolgáltatásokat vállalkozók által teljesí-

tik, kimondván, hogy ezeket a katonai igazgatás nem téríti meg. A 32. §-t illetően pedig a hadiszolgáltatásokért járó kifizetések módozatairól szólva előírja, hogy a készpénzfizetéseket — amennyiben azok nem illetmény kimutatások alapján történnek — az átvevőnek írásban nyugtázni, és a pénzátvételét lehetőleg még a községi előljáróság aláírásával is igazolni kell, a készpénzben meg nem térített szolgáltatások, valamint a ki nem fizetett kártérítések pedig elismervénnyel igazolandók. Az elismervényt — egy másolati példány visszatartása mellett — az igényjogosult számára kell kiszolgáltatni, ami esetleg a községi előljáróság útján is történhet. Az ilyen elismervényeket aztán, a megfelelő összegek kifizetése végett, szintén a községi előljáróság útján és az általa készített jegyzék kíséretében az első fokú közigazgatási hatósághoz kellett felterjeszteni. Az pedig azokat az elismervényeket, amelyek a kifizetéshez szükséges adatokat, nevezetesen a szolgáltatásnak rendeletileg, vagy a már foganatosított bizottsági eljárás, illetve szakértői becslés alapján megállapított értékét feltüntették, szintén jegyzék kíséretében közvetlenül a katonai területi parancsnokságnak küldi meg. A tényleges kifizetés ezután vagy a postatakarékpénztár, vagy a közigazgatási hatóság útján történik, az olyan elismervényeket pedig, amelyek a kifizetéshez szükséges adatokat nem tüntették fel, a községi előljáróságnak kellett visszaadni, a törvény 33. §-ában szabályozott, s általunk az alábbiakban ismertetendő eljárás céljából.

Az ímént hivatkozott 33. § kapcsán az Ideiglenes Utasítás a ki nem fizetett térítésekről, kártérítésekről, továbbá az olyan térítésekről és kártérítésekről rendelkezett, amelyekkel a szolgáltatást teljesítő elégedetlen volt. Előírásai itt jórészt az 1909-es kormányrendelet-tervezet e témakörrel kapcsolatos rendelkezéseit, valamint a hadiszolgáltatási törvény 33. §-át ismétlik meg, az utóbbit némi kiegészítésekkel. Ezek szerint a községi előljáróság a bejelentett igényekre vonatkozó beadványokat további eljárás végett a községenként alakított bizottságnak tartozik beküldeni. A szóban forgó bizottság — amely mint a törvény vizsgálatánál már említettük — a főszołgabíró vagy a polgármester elnöklete alatt a község egyik tisztviselőjéből, továbbá a képviselőtestület három tagjából, valamint a katonai hatóság kiküldötteiből áll, köteles a hozzá küldött igényeket azonnal megvizsgálni, az ügyre vonatkozó összes adatokat kipuhatolni és az erről felvett jegyzőkönyveket az összes mellékletekkel együtt haladéktalanul a törvényhatósági közigazgatási bizottsághoz továbbítani. "Ha azonban a bejelentés felülvizsgálataánál az tűnik ki, hogy az előző szakaszokban előírt eljárás (bizottsági vagy szakértői megállapítás) még egyáltalában nem történt meg, akkor a községenként alkotott bizottság, az eljárás megindítása végett, a bejelentést az I. fokú közigazgatási hatósághoz tartozik eljuttatni. Egyébként pedig, miként a községenkénti bizottságok, a katonaság két kiküldöttével kiegészített törvényhatósági bizottságok is, a bejelentett igényeket, valamint az ezekre vonatkozó munkálatokat megvizsgálják, és a még szükséges puhatolásokat elvégzik, s erről jegyzőkönyvet vesznek fel. A bejelentett igények feletti döntésre azonban csak a miniszteri bizottság jogosult (ez mint a törvény ismertetése során láttuk, a belügyminiszter, a pénzügyminiszter, a honvédelmi miniszter, a közös hadügyminiszter, valamint az esetenként érintett miniszter két-két képviselőjéből alakult), s ebből a célból a munkálatokat a jegyzőkönyvekkel együtt a honvédelmi miniszterhez kell felterjeszteni.²⁹

Ezzel zárul a honvédelmi miniszter végrehajtási rendeletként szolgáló ideiglenes utasítása, amely mint fentebb láttuk, igencsak megkésve került kibocsátásra, addig pedig kénytelenek voltak átmeneti rendelkezésekkel beérni, és bizonyára felhasználták az e

²⁹ Lásd a 19. jegyzetet.

tárgyban 1909-ben készült kormányrendelet-tervezet számos előírását is. Mindenesetre tény, hogy a háború kezdetétől fogva annak befejezéséig igen nagy terjedelemben került sor a katonai rekvizíciónak is nevezett hadiszolgáltatások igénybevételére, amelynek teljes feltárására természetesen nem vállalkozhatunk. Az igénybevételek mértékének érzékeltetésére azonban talán némi támpontul szolgál az az 1917-ben készült kimutatás, amely szerint az alább megnevezett helyeken, illetve beosztásokban kerülhetett sor azok alkalmazására, akik személyes hadiszolgáltatásokat teljesítettek.

- I. *A magyar királyi honvéd csapatoknál*: helyőrségi-, csapat-, hadi- és lókérdőházaknál, központi ruhatárnál, fegyvertárnál, ágyraktár és gőzmosó intézeteknél; élelmező raktáraknál, kerületi hadi számosztálynál, orvosi alkalmazó iskolánál, kerületi építési osztálynál.
- II. *A császári és királyi csapatoknál* (közös hadsereg): helyőrségi-, csapat-, tartalék-, hadi-, megfigyelő- és állandó kórházaknál, lókérdőházaknál; szekerész-, tüzérségi-, katonai anyagszertáraknál; vonatosztály póttáraknál, élelmezési raktáraknál, ruharaktáraknál, pályaudvar parancsnokságoknál, hadifogoly ipartáboroknál, hídfőparancsnokságoknál, cenzúrabizottságoknál, a közös hadügyminisztérium 12. osztályának ipari csoportjainál (Industriegruppe), hadi kovácsműhelyeknél.
- III. *A hadiszolgáltatás alapján igénybe vett, vagy üzemük folytatására kötelezett vállalatoknál.*
- IV. *Közlekedési vállalatoknál*: népfőlkelő vasúti munkásosztagoknál, MÁV műhelyekben és osztálymérnökségeknél, magánvasutaknál, közúti vasúttársaságoknál, gőzhajózási vállalatoknál, és végül
- V. "Minden egyéb, az I-IV. fejezetben fel nem sorolt helyeken és alkalmazásokban."³⁰

Megjegyzendő azonban, hogy az ilyen szolgáltatásokra történő igénybevételekre nem csupán a hadiszolgáltatási törvény, hanem a népfőlkelésről szóló 1886. Évi XX. tc. alapján is sor kerülhetett. Ezt tükrözi egy másik, szintén 1917-ből származó forrás, amely noha csak az 1915. évre vonatkozóan, de pontos adatokat is közöl a személyes hadiszolgáltatásokra kirendelt egyének számáról. Ezek szerint: "A népfőlkelésről szóló 1886. évi XX. tc. alapján a működő hadsereg hadtápkörletébe út-, távíró-, erődítő építkezésekhez, valamint polgári kocsisul és kalauzul, továbbá a hadiszolgáltatásokról szóló 1912. évi LXVIII. tc. alapján a mögöttes országrészben levő gyárakba, egyéb ipari üzemekbe, kórházakba, lókérdőházakba, lógyűjtő állomásokhoz, vasúti és egyéb építkezésekhez 1915. év végéig:

a) mesterség nélküli munkás (napszámos)	484.811
b) szakmunkás	<u>127.004</u>
összesen:	611.815 fő rendeltetett ki.
Ezek közül az év végén alkalmazásban állott:	
a) a hadrakelt seregnél	113.347
b) a mögöttes országrészben	<u>246.841</u>
összesen:	360.188" fő. ³¹

³⁰ Hadtörténeti Levéltár (következőkben: Ht.L.) Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium. Melléklet az 1917:7474. H.M. eln. 4.a. számhoz.

³¹ Ht.L. Magyar kir. honvédelmi minister. 1917:23 376.eln. a. sz., tételes szám III., alapszám 1557. Az itt található kormányjelentés 10. fejezetének fogalmazványa, 46. p.

Úgyszintén az utóbb idézett forrásból a dologi szolgáltatásokra nézve is találhatunk bizonyos támpontokat, amelyek arra utalnak, hogy a vonatkozó jogszabályokban oly részletesen felsoroltakon kívül milyen egyéb, a hadi célokra szükséges anyagok, tárgyak, dolgok igénybevételére került még sor hadiszolgáltatásként. Eszerint: "A hadicélokra szükséges egyes fémek és ötvözetek, és ezekből a fémekből készült bizonyos tárgyak (termelési adó alá eső pálinkafőző üstök, háztartási fémek) különleges acélkészletek, továbbá nitrogén tartalmú anyagok, salétrom, nitronaftalin, kénkovand és kénsav — és a malátakészleteknek a hadiszolgáltatási törvény alapján való általános igénybevétele iránt kellett intézkedni."³² Így terjedt ki a beadási kötelezettség, a már mondottakon kívül, egyebek közt a vörösréz-ből készült főzőedényekre és "egyszerű asztali készletekre", a sárgarézből készült "konyhaszerekre", a mosóüstökre, a tűzhelyekbe beépített vízmelegítőkre, fürdőkádakra szintén vörösréz-ből, a gyümölcsbefőző üstökre akár vörös-, akár sárgarézből készültek, az egyszerű parázstartókra, kályhaelőtétekre, ha azok vörösréz-ből, sárgarézből, bronzból vagy tombokból készültek, a sárgarézből készült függönyrudakra, a raktáron lévő, sőt még a felszerelt ajtóveretekre is.³³ Mindazonáltal a hadiszolgáltatásokról rendelkező törvény a háború idején mégis bizonyos módosításokra szorult, s ezek okairól és körülményeiről az alábbiakban kívánunk röviden szót ejteni.

III.

A hadiszolgáltatásokról rendelkező 1912:LXVIII. tc. egyes rendelkezéseinek módosítását főleg a mezőgazdasági igaerők tömeges igénybevétele, illetve az igénybevételért járó térítések, kártérítések késedelmes és általában méltánytalanul alacsony összegben történő kifizetése tett szükségessé. A mezőgazdaság területén a szóban forgó törvénynek különösen a 10. §-a rótt igen jelentős terheket a lakosság számottevő részére, amely szerint: "Minden fogatos jármű vagy személy-, illetőleg teherszállításra alkalmas állat birtokosa kötelezhető, hogy azt megfelelően felszerelve, fuvarozásra (teherhordásra) átengedje." És amennyiben a birtokos személyes szolgálatra köteles, akkor a fuvarozást vagy állatvezetést személyesen tartozik teljesíteni, vagy pedig "jogában áll maga helyett alkalmas helyettest állítani". Ezzel kapcsolatosan jegyezzük meg, hogy a lovak és járművek szolgáltatásáról rendelkező 1912:LXIX. tc. pedig, amellyel különben nem szándékoznunk részletesebben foglalkozni, bizonyos értelemben még ennél is továbbment, amikor 1. §-ában a következőket rögzítette: "A közigazgatási hatóság fölhívására (lóbehívás), a lóbertokosok kötelesek lovaikat a meglévő hozzátartozó málhásállat-főlszereléssel együtt megfelelő kárpótlás ellenében a fegyveres erő, vagy valamelyik része mozgósításának, úgyszintén a hadi állományra való kiegészítésének céljaira is, az államnak *tulajdonába* átengedni." Arra nézve, hogy e törvényhelyek alapján, amelyek közül az első csak a fuvarozásra, illetve teherhordásra való átengedést, a második pedig az állam tulajdonába történő végleges átadást írta elő, milyen mértékű igénybevételek történtek, pontos statisztikai adatok sajnos nem állnak rendelkezésre. Bizonyos következtetések levonására azonban mégis lehetőséget ad az a kimutatás, amely szerint 1911-hez képest 1917-ben az ország két éven aluli lóállománya 18,7 %-

³² Uo. 32. p.

³³ Ht. L. Magyar kir. honvédelmi minister. 1918:15 696. eln. A.oszt.sz., tételszám III., alapszám 610. "Útmutatás a fémbszolgáltatás ellenőrzésére". (Budapest, 1918.)

kal, a két éven felüli pedig 16 %-kal csökkent,³⁴ noha békeviszonyok közepette bizonyára inkább növekedésre lehetett volna számítani. Minden statisztikánál beszédesebbek azonban azok a panaszos jelentések, amelyekkel az érintettek árasztották el és ostromolták felettes hatóságait az igaerők tömeges igénybevétele miatt. A Magyar Gazdák Szemléje pl. már 1915-ben kénytelen volt megírni, hogy "igen sok gazdának sem lova, sem szekere, sem lószerszáma, és nem is tudják pótolni ezeket az elvitt dolgokat". De hasonló panaszok csendülnek ki egyéb forrásokból is. "Őszi vetésünk nincs, a tavasziakhoz sem készülődhetünk, mivel sem fogatunk, sem pénzünk nincs" — írják az egyik Nyitra megyei község lakói, míg Hajdú megyében az alispán jelentése hívja fel a figyelmet hasonló körülményekre. "A hadiszolgáltatásoknak egész láncolata következett be — mondja e jelentés —, már a háború kezdetén hadiszolgáltatás címén igénybevetett 1424 kétfogatú szekér." Nem volt különb a helyzet Pest megyében sem, ahonnan a megye gazdasági felügyelőségének 1915 első félévi jelentése szerint "addig már 30.000 lovat vittek el." A ráckevei főszolgabíró ugyancsak 1915 első félévi jelentése, amely 1500 ló igénybevételeéről ad hírt elpanaszolja továbbá azt is, miszerint "kilátás van arra, hogy még legalább 600 ló el fog vitetni", noha a német hadsereg részére is több mint 500 db lovat vittek el "engedély nélkül".³⁵ De talán még ennél is súlyosabb problémákról számolt be egy másik főszolgabíró, aki a Szepes megyei Giraltról jelentette a földművelésügyi miniszternek, hogy az egyik katonai parancsnokság, nevezetesen a "II. arsee kommandó táviratilag berendelte Giraltra a járás összes fogatait, melyek a hadsereg részére már holnap lesznek átadandók. Minthogy a vármegyére kivetett összes hadiszolgáltatások máris kiadattak, másrészt a katonaság számos esetben harácsolás útján erőszakkal sok fogatot lefoglalt, az egész járás fuvaros nélkül maradt."³⁶ Zólyom vármegyéből viszont az alispán kérte a földművelésügyi minisztert a honvédelmi miniszternél való közbenjárásra, hogy "a vármegyére kivetett 900 kettős lófogatú országos jármű szolgáltatása alól a vármegye mentessék fel, mert egyrészt a vármegye lótenyésztése még kezdetleges és fejletlen, s ehhez képest lóállománya is csekély, melynek már több mint 30 %-át kellett hadi célokra átengedni, másrészt a lóállomány igénybevétele a mezőgazdasági munkák elvégzését tenné lehetetlenné."³⁷ Hasonló panasz csendül ki Zombor szab.kir. városnak szintén a földművelésügyi miniszterhez intézett felterjesztéséből is, amely egyebek között a következőket tartalmazza: "Az 1910-ik évi statisztikai adatok szerint városunkban az igavonó állatok száma 2500 darab volt. Ebből elvittek tőlünk 900 darabot s így jelenleg 60 k. holdra esik egy pár ló", s ennek alapján kérik a zomboriakat, hogy "kizárólag mezőgazdasággal foglalkozó városunk a további hadiszolgáltatások alól felmentessék."³⁸ Még ennél is rosszabb a helyzet Szabolcs vármegyében, ahol "a szolgáltatások folytán pld. a tiszai járás 2952 drb. lóállománya már 408 darabra apadt le."³⁹ Az ilyen és hasonló panaszok eredményezhették aztán a minisz-

³⁴ Pach Zsigmond Pál és Sándor Pál (szerk.): Tanulmányok a kapitalizmus történetéhez Magyarországon 1867-1918. (Budapest, 1956.) c. tanulmánygyűjteményből Tokodyné Puskás Julianna: A nemzetgazdaság militarizálásának hatása a parasztság helyzetére Magyarországon az első világháború idején. 296. p.

³⁵ Uo. 292-293. p.

³⁶ Uo. 294. p.

³⁷ OL Földművelésügyi Minisztérium (továbbiakban: FM) 1915:15 793.sz., tételszám 62/a., alapszám 15 370. Zólyom vm. 1915:1434.sz. felterjesztése a földművelésügyi miniszterhez és az ahhoz csatolt, úgyszintén 1915:1434.sz. határozata a vármegye gazdasági intézőbizottságnak.

³⁸ OL FM 1915:16223.sz., tételszám 62/a., alapszám 15370. Zombor szab.kir. város tanácsának 1915:5592. kíg. sz. felterjesztése a földművelésügyi miniszterhez.

³⁹ OL FM 1915:97 783. VII/1.sz., tételszám 62/a, alapszám 15370. A fenti jelzésű aktához csatolták az OL FM 1915:16339. VII/1.sz., tételszám 62/a, alapszám 15370 jelzetű iratot, amely Szabolcs vármegye ad 1915:2200.k.sz. felterjesztése a földművelésügyi miniszterhez.

terelnök azon ígérését, miszerint: "azokból a vármegyéből, amelyek loállományának felénél több vétetett igénybe, több fogatot nem fognak kirendelni, s ilyen igénybevételek a többi vármegyékben sem fogják a megmaradt loállomány negyedrészt meghaladni."⁴⁰

Az igaerők ilyen nagy arányú igénybevétele mellett további súlyos problémát jelentett az értük járó térítések késedelmes kifizetése, és gyakran igen alacsony mértéke is. Az 1912:LXVIII. tc. 10. §-a ugyanis — mint fentebb láttuk — a benne meghatározott járműveknek és állatoknak csupán a használatra való, tehát ideiglenes igénybevételére adott felhatalmazást, "rendeletileg megállapítandó térítés" ellenében, s ennél tovább menő kártérítést csak akkor engedett meg (13. §), ha az átvett dolog az igénybevétel tartama alatt használhatatlanná vált vagy megrongálódott. Ez a rendelkezés azonban, "mint kivétel nélküli szabály, úgy a hadügyi igazgatás, mint maguk az érdekelt birtokosok szempontjából célszerűtlennek bizonyult", mivel "a használatra való átvétel csak ott és addig vihető át célszerűen, ahol és ameddig az átvett járművek és állatok megfelelő nyilvántartása még lehetséges". A gyakorlat azonban azt mutatta, hogy "ez csaknem teljesen ki van zárva. azon járművek tekintetében, amelyek a csapatokat és katonai intézeteket a harctérre vagy annak közelébe követik és a háborús mozgalmaknak kisebb-nagyobb mértékben szintén ki vannak téve. E járművek és állatok egy nagy részére, még ha tényleg megvannak is, már ma is nehezen, vagy egyáltalán nem mutatható ki, hogy azok kitől vétettek át, és ezek a nehézségek a háború folyamán még fokozódni fognak. Ebben a helyzetben nagy nehézségekbe ütközik a használatért járó térítések megállapítása és kifizetése, ami az érdekelt birtokosokat érzékenyen sújtja" — szögezi le az 1914:L.tc. 16. §-ának bizottsági indokolása, s ezért a most említett törvényszakasz lehetővé tette, hogy "a járműveket és állatokat a hadügyi igazgatás választása szerint akár csak használatra, akár pedig becsértékük megfizetése fejében *végleg* átvehesse".⁴¹

Úgy tűnik azonban, hogy a fenti törvénymódosítás önmagában kevésnek bizonyult a problémák orvoslására és a térítések kifizetése továbbra is akadozott,⁴² aminek okairól, valamint a tényleges megoldás mikéntjéről egy 1915. április 23-i parlamenti interpellációra válaszolva a legilletékesebb, maga Tisza István, akkor már mint miniszterelnök a következőket mondotta: "Tényleg előfordult az egész országban az a baj, hogy fogatok és lovak igénybevételük kiszáradástól, nagygazdaktól, a gazdaközösségtől; eredetileg talán úgy, hogy maga az illető katonai hatóság is a háború elején azt hitte, hogy azok rövid idő múlva vissza fognak bocsátatni. Ezek elmentek a harctérre, ahol előreláthatólag tetemes részüket elérte telenedett, sőt el is pusztult. Az idő telt és az ilyen gazdák sem fogataikat, sem lovaikat nem kapták vissza, sem azok árát nem kapták meg. Ez a kérdés már októberben felhívta figyelmünket. Amint méltóztatnak tudni, már az országgyűlés novemberi ülészakájában éppen a magyar kormány kezdeményezésére a kivételes intézkedésekről szóló törvényben (Tisza itt nyilvánvalóan az 1914:L.tc-re utal — T.Á.) bevételre egy szakasz, amelynek folytán ezen fogatok és lovak ára kifizetendő a gazdáknak. Amint ez törvénnyé vált, azon t. kollégáimmal és miniszterhátsáimmal, akiknek reszortját ez közelebről érintette, megindítottuk és fíradhatatlanul folytattuk az akciókat abban az irányban, hogy ezek a gazdák pénzükhöz jussanak. A mi szerencsétlen komplikált közjogi helyzetünkönél fogva le kellett tárgyalnunk ezt a kérdést a közös kor-

⁴⁰ Uo. A miniszterelnök res. 1915:1155. ME.sz. átirata, ill. annak melléklete, amely a miniszterelnöknek az összes főispánhoz intézett körrendeletét tartalmazza. A szóban forgó aktát egyébként eredetileg az FM 1915:1686. II/A.sz. alatt iktatták.

⁴¹ Magyar Törvénytár. Milleneumi Emlékiadás, 1914. évi törvénycikkek (Budapest, 1915.) 526-527. p. (Képv.b. indokolás.)

⁴² Napló (Budapest, 1915.) 26.k. 386. pp. (Huszár Károly [sárvári] interpellációjából.)

mánnyal., az osztrák kormánnyal és a közös hadügyminiszterrel. (Ti. a hadiszolgáltatási törvény 34. §-a szerint az e törvény alapján követelhető térítések és kártérítések a közös hadügyi tárcát terhelték, amely sem a magyar kormánynak, sem a magyar parlamentnek nem tartozott felelősséggel — T.Á.) Midőn ezek a tárgyalások befejeztettek, akkor pedig a gyakorlati végrehajtásnál voltak a legnagyobb nehézségek, különösen azoknál az igénybevételeknél, amelyek kevéssel a mozgósítás után történtek, részint mert sem a hatóságok, sem a katonai szervek a dologba kellőleg begyakorolva nem voltak, részint mert maga a közönség sem tudta a dolgot. Az eljárás kellő pedantériával nem vitetett keresztül; a lajstromok nem készültek el; elvittek lovakat anélkül, hogy azok értékét kellőleg megállapították volna. Mikor fizetésre került sor kitűnt, hogy ha szabályszerűen akarunk eljárni, eltárgyalhatunk ítéletnapig. (A "szabályszerű eljárást" az 1912:LXVIII.tc. 33. §-a tartalmazta, amint ezt fentebb már részleteztük. — T.Á.) Akkor megállapodást kellett létesíteni a közös hadügyminiszter úrral — folytatta fejtegetéseit a miniszterelnök -, amelynél fogva a katonai parancsnokságok felhatalmaztattak a kifizetés teljesítésére akkor is, hogyha a kimutatások nem felelnek meg teljesen a formáknak, de a magyar kormányhatóságok magukra veszik a felelősséget, hogy azoknak az embereknek járnak azok az összegek, akiket mint lovaik tulajdonosát igazolják. Akkor a magyar hatóságoknak kellett e tekintetben a formák hiányait pótolni." A "pótlás", Tisza szavai szerint, a következő módon történt: "Minden katonai parancsnoksághoz kiküldöttünk külön egy megbízottat azzal a céllal, hogy ott a katonai hatóság irodájában együtt dolgozva a katonai referenssel a lehető leggyorsabban hozza rendbe annyira a dolgot, hogy a lovak ára kifizethető legyen. Csak ilyen módon lehetett elérni azt, hogy ezek a kifizetések ezelőtt néhány héttel megkezdődtek. Most már a kifizetések az ország nagy részében meg is történtek. Nem történhetek meg mindenütt, nem történhetek meg különösen ott, ahol olyan nagy nehézségek és hibák voltak a kimutatásban, hogy még mindig dolgoznunk és laborálnunk kell azok pótlásán."⁴³

Az elhúzódó kifizetések ügye tehát végül is többé-kevésbé egyelőre megoldottnak látszott, de azok összehozásához további méltánytalanságok forrásává lett, mivel az 1914:L.tc. 16. §-a szerint is csak "az igénybevétel idejében volt becsértékük megfizetése fejében" lehetett követelni a hadiszolgáltatási törvény "10 vagy 11. §-a alapján igényelt járműveknek és állatoknak végleges átengedését". Az igénybevételek és kifizetések között eltelt hosszú hónapok alatt azonban a háborús drágaság a lóárakat is a többszörösükre növelte, és a bajt csak tetézte, hogy már az átvételnél is rendszerint igen alacsony becsértéket állapított meg az arra hivatott bizottság, pontosabban az abban meghatározó szerepet játszó katonatiszt. Legalább is erről tanúskodik Szabó István (Nagyatádi) egyik, e tárgyban elmondott parlamenti interpellációja, amelyből az alábbiakban idézünk. Nagyatádi szerint ugyanis: "a rekvirálások úgy történtek, hogy egy vegyesnek mondott bizottság elé vezették a lovakat, a lovak árának megállapításánál azonban, mondhatni kizárólag, az ott jelenlevő katonatiszt dominált. Ő mondta meg, hogy mi lesz annak a lónak az ára, a bizottság ahhoz nemigen szólt, abba bele nem avatkozott, s ha valaki a gazdák közül ellenvetést akart tenni, azt egyszerűen hátraszorították azzal, hogy semmi köze sincs hozzá, az ár hatóságilag van megállapítva. Ha pedig túlságosan méltatlankodtak az alacsony ármegállapítások miatt, akkor megnyugtatóul azt mondták ezeknek a szegény embereknek, hogy csak hat hétre viszik el a lovaikat, s arra az időre is megfizetik a napi hat korona bért, nem lesznek tehát megkárosítva." Ez az eljárás azonban — állapította meg Nagyatádi — "annak a kisgazdaközösségnek, amelynek lovait és fogatait

⁴³ Uo. 393. p.

elvitték, nagy részét tönkretette. Mert a rekvirálásoknál, különösen az első időkben olyan alacsony ára volt a lónak, hogy azóta a lóárak háromszor, négyszer, sőt ötször olyan magasra felszöktek", és "ma öt rekvirált lónak áráért sem lehet egy valamirevaló lovat venni."⁴⁴

A mondottak alapján úgy tűnik, hogy a kormány tagadhatatlan erőfeszítései dacára is legfeljebb csak részeredmények születtek a térítések kifizetésének ügyében. Ezt a megállapítást látszik alátámasztani egy 1916. január 5-én elhangzott további parlamenti interpelláció is, amely szerint: "Szeptember hó 23-án Zala vármegye több járásában újra az előfogatok rekvirálására került sor. Az egész gazdaközönség, kisbirtokos, középirtokos, nagybirtokos joggal hitte és hihette is, hogy ezen előfogatok váltságdíja a lehető legrövidebb idő alatt ki is lesz fizetve. Ma január 5-én vagyunk és mindezeideig a rekvirált előfogatoknak ebből a váltságdíjából egy fillér sincs kifizetve." De nemcsak a kifizetések késtek továbbra is, hanem a korábbiakhoz hasonló bajok voltak az igénybevett lovas-fogatok becsértékének megállapításánál is. "Nem egy esetet tudok. - olvashatjuk ugyanis az idézett interpellációban -, hogy olyan kiszagda, akinek fogata, két lova értékesíthető lett volna 3500-4000 koronáért, kénytelen volt azt szerszámmal, pokrócczal, kocsival együtt odaadni 1800-1900 koronáért."⁴⁵

Az interpellációra ismét Tisza István miniszterelnök válaszolt, aki az igénybevett lovak árával kapcsolatosan a következőket mondta: "Ebben a tekintetben tényleg nagyon sok panasz fordul elő, amit megmagyaráz az a körülmény, hogy egyfelől azok a premisszák, amelyekből a törvény és az első utasítások kiindultak nem váltak be, másfelől a lovak ára állandóan emelkedik. Talán méltóztatnak ismerni az 1912. évi LXVIII. törvénynek idevágó intézkedéseit, amelyeknek folytán a lovak és fogatok igénybevételénél azoknak a mozgósítás okozta drágulása nem veendő tekintetbe." (Tisza tévedett, az említett törvényben ugyanis ilyen rendelkezés nem található. Ellenben az előző fejezetben tárgyalt 1909-es "kormányrendelet-tervezet" első részének 16. §-ában valóban szerepel olyan előírás, amely szerint a lovak és fogatok igénybevételénél azok mozgósítás okozta drágulása nem vehető figyelembe, ami arra enged következtetni, hogy az említett tervezet bizonyos rendelkezéseit is felhasználták a háború kitörését követően. — T.Á.) "Ez — folytatta Tisza - azt hiszem, egészen helyes és indokolt intézkedés a háború kezdetekor, a mozgósításkor, és megállhatna egy rövid háború egész tartama alatt is. Nem állhat meg azonban ... egy hosszú háború ideje alatt, midőn a lovak drágulása már nem a mozgósítás tényével, hanem a lóanyagának a háború okozta megapadásával áll összefüggésben. Ennek folytán ment is ki olyan utasítás ... a honvédelmi miniszter részéről, amellyel figyelmeztetve lettek az eljáró bizottságok, hogy a becslés alkalmával azt a drágulást, amit a tartós háború idézett elő, figyelembe kell venni és a becslések alkalmával lehetőleg alkalmazkodni kell azokhoz a felemelt árakhoz, amelyek a besorozott lovakra nézve megállapítottak."

A mondottakkal kapcsolatosan emlékeztetni kell arra, hogy a "besorozott lovak" elnevezés alatt nem a hadiszolgáltatási törvény alapján igénybevett, hanem a lovak és járművek szolgáltatásáról szóló 1912:LXIX.tc. alapján állami tulajdonba átengedett lovak értendők, amelyekre nézve Tisza elmondása szerint "az átlagárak egy kormányrendelet által már ezelőtt huzamosabb idővel igen tetemesen fölemeltek. Fájdalom, azóta is nőtt a lovak igénybevétele, nőtt a lóhiány, tovább emelkedtek az árak, és éppen most áll tárgyalás alatt egy újabb rendelet kibocsátása, amely a sorozás útján igénybevett lovak árának újabb felemelését fogja megszabni. Ezzel tehát az egyik oldalon megtörtént

⁴⁴ Uo. 396. p.

⁴⁵ Napló (Budapest, 1916.) 28.k., 85-86. p. (Bosnyák Géza interpellációjából.)

a kellő intézkedés — mondotta Tisza. A másik dolog az — hangsúlyozta a miniszterelnök —, hogy a hadiszolgáltatások — nem a lószorozó törvény, de a hadiszolgáltatások — alapján igénybevett lovak becslésénél is ugyanez a magasabb kulcs alkalmaztassék."

Az igénybevett fogatok becsértékének, illetve az értük fizetendő térítések összegének növelése mellett a miniszterelnök egyidejűleg óvatos ígéretet tett a még mindig késedelmes kifizetések gyorsítására is. "Nagyon természetes, a kormánynak egyik első kötelessége kell hogy legyen, hogy ezeket a késedelmeket a minimumra szállítsák le" — mondotta —, majd emlékeztetett arra, hogy az előző évben is rendkívüli intézkedések történtek a gyors kifizetések biztosítására, amelyeket a fentiekben magunk is ismertettünk. "Akkor sok ezer ügyet rövid úton lebonyolítottak", hangoztatta Tisza, aki mindazonáltal nem tagadta, hogy "még mindig lassú az eljárás". Ezt követő megjegyzéseiből azonban nem nehéz kiolvasni, hogy minden jószándéka és segítőkészsége ellenére mennyire korlátozottak voltak a lehetőségei a hadügyi igazgatást is érintő ügyekben. "A magam részéről — hangoztatta ugyanis a magyar kormányfő — anélkül, hogy a megoldásra nézve ma kötelező kijelentést tehetnék, kilátásba helyezem és bejelentem a t. háznak, hogy hajlandó vagyok megfontolás tárgyává tenni és az érdekelt többi hatóságokkal, elsősorban a hadügyminiszter úrral tárgyalás alá venni azt, nem lehetne-e csakugyan olyan rövid procedurát megállapítani, amelynél fogva az igénybevétel után vagy nyomban készpénzben megtörténnék a kifizetés, vagy a legrövidebb idő alatt megtörténnék az intézkedés."⁴⁶

Tisza fenti bejelentését mindazonáltal gyors intézkedések követték, mert már 1916. január 21-én a kormány a képviselőház elé terjesztett egy törvényjavaslatot a hadiszolgáltatásokról szóló 1912:LXVIII.tc. 33. §-a alapján bejelentett igényeknek *egyezség* útján való kielégítéséről, amit 28-án tárgyaltak és amely elfogadása után mint 1916:XXIII.tc. került kihirdetésre. Ennek 1. §-a szerint: "A honvédelmi miniszter felhatalmaztatik, hogy a jelen háborúból kifolyólag a hadiszolgáltatásokról szóló 1912:LXVIII. törvénynek 33. §-a alapján bejelentett igények *gyorsabb* kielégítése érdekében rendeletileg akként intézkedhessék, hogy ezek az igények, meghatározandó feltételek fennállása esetén, a törvényhatósági bizottságoknál . a felekkel — meghatározandó legmagasabb összeg erejéig — kötendő *egyezségek* útján kiegyenlíthetők legyenek." A honvédelmi miniszter 1916. évi 14962. eln. 20/b. számú rendelete pedig, mint a most idézett törvény végrehajtási utasítása 1. §-ában kimondotta: "A jelen háború alkalmából a hadiszolgáltatásokról szóló 1912:LXVIII.tc. alapján teljesített hadiszolgáltatásért járó térítésekre, továbbá az ezen törvény alapján érvényesíthető kártérítésekre vonatkozó igények — a jelen rendelet 2. §-ában meghatározott kivételekkel — a törvényhatósági közigazgatási bizottságok által ... további intézkedésig 20.000 koronát kitevő legmagasabb összeg keretén belül egység útján rendezhetők." Ez a szabályozás aztán valóban alkalmas lehetett az 1912:LXVIII.tc. 33.§-ában megismert eljárás lerövidítésére, illetve gyorsítására, hiszen megszüntette azt az előírást, amely szerint döntésre csak a belügyi, pénzügyi, hadügyi, honvédelmi, valamint esetleg más érdekelt minisztériumbeli 2-2 kiküldöttből álló bizottság volt jogosult a hadiszolgáltatási törvény 33. §-a alapján indított térítési, kártérítési igények ügyében. Végző soron elmondhatjuk tehát, hogy a magyar kormány igen komoly erőfeszítéseket tett a mezőgazdaságot a hadiszolgáltatások következtében sújtó nehézségek enyhítése érdekében, amelyek alapvetően az elkerülhetetlen háborús események, részben azonban az ország "szerencsétlen" közjogi helyzete, továbbá a nem mindenben megfelelő törvényi szabályozás következményei is voltak. Ez

⁴⁶ Uo. 86-87. p.

utóbbi egyébként főleg az a tévesnek bizonyult feltételezés okozta, amely csak egy egészen rövid ideig tartó háborút tartott elképzelhetőnek, amire maga Tisza István miniszterelnök is utalt (Vilmos császár úgyszintén), az egyik országgyűlési képviselő pedig egyenesen a következőket mondotta róla: "Mi mindnyájan meg voltunk győződve arról, hogy ezen háború csak addig fog tartani, ameddig a mozgósítást legelőbb befejezett harczoló fél felvonult nagyobb tömegeit a másokra vetve, az első döntő győzelmet aratja. Arról is meg voltunk győződve, hogy a mai technika és az öldöklő fegyverek romboló hatása mellett sokáig ez a háború nem tarthat."⁴⁷ A háború azonban — mint tudjuk — sokáig tartott (a következő pedig, noha Blitzkrieg-nek [villámháború] indult, még tovább), és a kormánynak további intézkedéseket kellett hozni mind a közellátás, mind pedig a mezőgazdasági, valamint az ipari termelés ebből fakadó nehézségeinek leküzdése, vagy legalábbis enyhítése érdekében, amelyek közül néhányat egyéb tanulmányainkban korábban már magunk is ismertettünk.⁴⁸

Ami pedig az 1912:LXVIII.tc. további módosításait illeti, ezekre nézve az 1916. évi VI. tc. azon rendelkezéseit kell még megemlíteni, amelyek a személyes hadiszolgáltatási kötelezettség eredeti 50 éves felső korhatárát felemelve megengedték, hogy a "hadicélokra szükséges személyes szolgáltatásokra rendkívüli szükség esetére 50 éves kort betöltött, de 55. életévüket még túl nem haladott, a férfinemhez tartozó munkaképes polgári egyének is bevonhatók legyenek." Igaz ugyan, hogy az idézett rendelkezés súlyát némileg enyhítette az a megszorítás, amely szerint az említettek bevonását csak a honvédelmi miniszter rendelheti el, s azok "csak a magyar szent korona országain belül, a hadrakelt sereg körlete mögött és egyhuzamban legfeljebb 6 hétre vehetők igénybe", továbbá, hogy "ugyanazon személyek ismételt bevonása csak szolgálatuknak 1-2 hónapi megszakítása után történhetik" (1916:VI. tc. 1. §). Másrészt azonban tovább fokozta a szóban forgó módosítás súlyát, hogy az valójában még az 55. évüket túlhaladtakra is kiterjesztette a személyes hadiszolgáltatási kötelezettséget azzal a rendelkezésével, amely szerint: "Az 1912. évi LXVIII. törvénycikk, illetve jelen törvénycikk 1. §-a alapján személyes hadiszolgáltatásra bevont egyének szolgálatukban akkor is megmaradni kötelesek, ha annak tartama alatt a rájuk nézve meghatározott korhatárt meghaladják is" (2. §). A korhatár ilyen mértékű kiterjesztését egyébként az tette szükségessé, hogy az 1915:II. tc. a népfelkelési kötelezettséget a korábbi 42 évesről 50 éves korig emelte fel, s így a népfelkelési és a személyes hadiszolgáltatási kötelezettség felső korhatára egybeesett, minél fogva az utóbbi szolgáltatásra kötelezettek száma annyira lecsökkent, hogy abból az ilyen szükségletek fedezése már nem volt lehetséges. A felső korhatárt már betöltöttök szolgálatban való visszatartásának pedig az volt az indoka, hogy "a háborúban szerzett tapasztalatok szerint, különösen a harcoló csapatoknál személyes hadiszolgáltatást végző egyéneknek a korhatár elérése után való elbocsátása s kicserélése gyakorlatilag alig vihető keresztül". S különben is, "az az elv, hogy a már megkezdett szolgálat, a korhatár elérése dacára, a háború tartama alatt tovább teljesítendő, az összes fegyveres szolgálatot végző egyénekre fennáll".⁴⁹ Ismeretes azonban, hogy a háború megnyerése még az ilyen — mondhatni "túlkoros" — hadfiak visszatartása révén sem volt lehetséges, minél fogva végső fokon a fentiekben részletezett, s oly gondosan szabályozott hadiszolgáltatások igénybevétele is hiábavalónak bizonyult.

⁴⁷ Napló (Budapest, 1916.) 27. k., 589. p. (Simon Elemér felszólalásából).

⁴⁸ Tanulmányaim jegyzéke, Tóth Árpád: A kivételes hatalom jogi szabályozása Magyarországon az első világháború előestéjén c. munkám 97-99. lapjain található. Acta Juridica et Politica. Tomus L. fasc.13. (Szeged, 1996.)

⁴⁹ Magyar Törvénytar. Milleneumi Emlékiadás, 1916. évi törvénycikkek (Budapest, 1917.) 18. p.

ÁRPÁD TÓTH

RECHTLICHE REGELUNG DER KRIEGSLEISTUNGEN ZUR ZEIT DES DUALISMUS

(Zusammenfassung)

Es ist allbekannt, daß die Kriegsbedürfnisse immer besondere persönliche und Sachleistungen vorderten, durch die die Belastung der Zivilbevölkerung der kriegszerstörten Länder bis zur Unerträglichkeit gesteigert wurden. Nach dem Ausgleich (1867) sind diese sog. Kriegleistungen, d.h. die für das mobilisierte oder im Felde stehendes Heer gegen Entgelt aber verbindlich verordneten, gewöhnlich nicht bewaffneten persönlichen und Sachleistungen sehr bald notwendig geworden (Z.B. die Okkupation von Bosnien im Jahr 1878) es fehlte aber die nötige gesetzliche Ermächtigung zur Requisition.

De aber auch die für Kriegsfälle anzuwendende gesetzliche Regelung zu lösen war, versuchte man lange Zeit hindurch im Ramen des Genannten de nötigen Rechtsgrund für die Inanspruchnahme der Kriegleistungen zu schaffen, des alles auf die nachdrucksvolle Forderung des gemeinsamen Kriegsministeriums in Wien. Der erste Gesetzentwurf über die Ausnahmemaßnahmen für Kriegsfälle vom Jahr 1878 läßt aber die Kriegleistungen nicht erwähnen.

Ab 1888 enthalten aber alle Entwürfe gleichen Themas die auch die Requisition der Kriegleistungen garantierende Ermächtigung. Ausnahme bildet nur ein von Experten 1909 angefertigter Entwurf, in einem anderen, ebenfalls zu dieser Zeit ausgearbeiteten und auch von der Regierung angenommenen Gesetzentwurf ist aber die Ermächtigung zu finden, die die Inanspruchnahme der Kriegleistungen garantiert. Ebenfalls 1909 wurde sogar ein recht kurzer Entwurf direkt über die Kriegleistungen, ferner ein sich eng dazu knüpfender, recht umfangreicher Entwurf, die sog. "Regierungsverordnung" angefertigt, und zwar als Auswirkung auf die sog. Annexionskrise, aber ähnlich der Obigen, sind auch diese nicht zu geltenden Rechtsnormen geworden.

Nach diesen Vorgeschichten kam es zur Annahme des Gesetzes Nr. 68 über die Kriegleistungen vom Jahr 1912, dann am 14.05.1915 zur Verabschiedung der "provisorischen Anweisung" Nr. 87471/20 des Landesverteidigungsministers, die die Durchführung des genannten Gesetzes bestimmte. Die genannten Rechtsnormen ließen bezüglich der persönlichen Kriegleistungen von 17. bis zum 50., später bis zum 55. Lebensjahr zur Inanspruchnahme der männlichen Arbeitskraft gegen festgelegte Entgeltung ermächtigen. Bei den Arbeitern der militarisierten Betrieben hatte man aber die untere Altersgrenze nicht zu beachten, im Falle der Vollendung der oberen Altersgrenze konnten diejenigen, die gerade ihre persönliche Kriegleistung leisteten, in ihrem Dienst zurückgehalten werden. Laut einer Nachweis von dieser Zeit sind in Ungarn bis Ende des Jahres 1914 615.815 Männer eingesetzt worden, von denen 127.004 Facharbeiter, die anderen Arbeiter ohne Berufsausbildung, Tageslöhner waren. Es ist aber zu bemerken, daß ein Teil der Inanspruchnahme aufgrund des Gesetzes über den Volksaufstand durchgeführt wurde (Nr. 20 v. J. 1886). Neben dem funktionierenden Heer kam es zu Einsetzungen bei den Straßenbau-, Fernschreiber- und Festungsbauarbeiten innerhalb des Etappenbereiches, aber ebenfalls hier durften die

persönliche Kriegsleistung Leistenden als Kutscher, Schaffner eingesetzt werden. In dem Hinterland sind diejenigen, die zur Zeit ihres Dienstes unter militärischem Disziplinar- und Strafgewalt standen, in Fabriken und sonstigen Betrieben, Krankenhäusern, Pferdekrankenhäusern, an Pferdesammelstellen, Eisenbahn- und sonstigen Baustellen arbeiten lassen worden.

Was aber die Kriegsleistungen sachlichen Charakters betrifft, erstreckten sich diese auf die Requisition von Transport- und Verkehrsmitteln, Betriebs- und Industriegeländen, Telegraph- und Telefonleitungen, auf die für Nachrichtendienst geeigneten Tiere, Unterkünfte und Lagerplätze, Bodenflächen und Gebäude, auf die Abgabe von Nahrungs- und Lebensmitteln, Heizmaterialien und sonstigen Materialien, Werkzeugen und sog. "Kriegshilfsmitteln", sowohl auf die freie Benutzung von Straßen als auch auf das Dulden der Einschränkung oder aber der Einstellung des Verkehrs, schließlich auch auf die Pflege kranker Personen und Pferde oder auf die der abgegebenen Güter gegen Entgelt bzw. Schadenersatz.

Das alles bedeutete für die betroffene Bevölkerung riesige Belastung und es wurde um so schlimmer, weil sich bei der Feststellung und Auszahlung Entgeltungs- und Schadenersatzsummen unzählige Probleme ergaben. Diese letzteren belasteten übrigens das gemeinsame Verteidigungsministerium, und obwohl es den ungarischen Regierungsorganen gelungen ist, bezüglich der Auszahlungen mit den Militärbehörden eine recht gute Zusammenarbeit zu gestalten, das Parlament aber die genannten Probleme durch entsprechende Gesetzesmodifizierung zu mildern versuchte, gab es wegen der Kriegsverhältnisse kaum die Möglichkeit zu einer in jeder Hinsicht befriedigender Lösung, selbst das Gesetz über die Kriegsleistungen bot aber keine Möglichkeit zum richterlichen Rechtsbehelf.

Nyomás és kötés készült az OFFICINA Nyomda Kft.-ben
6728 Szeged, Dorozsmai út 35. 99-0001
Felelős vezető: dr. Kékes Tiborné

第 10 頁

第 10 頁

**A SZEGEDI JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS
JOGTUDOMÁNYI KÁRÁNAK E SZOROZATBAN ÚJABBAN
MEGJELENT KIADVÁNYAI**

**Tomus LIII.
(Szabó András Emlékkönyv)**

- Fasc. 1. *Andrássy Adél*: A termelési tényezők helyettesítése és a műszaki fejlődés szétválasztása a neoklasszikusoknál (Szeged, 1997.) 7–26. p.
- Fasc. 2. *Elemér Balogh*: Ein Beitrag zur Problematik der Verdachtsstrafe (Szeged, 1997.) 27–32. p.
- Fasc. 3. *Besenyei Lajos*: De lege ferenda gondolatok az öröklési jog köréből (Szeged, 1997.) 33–44. p.
- Fasc. 4. *Blazovich László*: Gondolatok az Alföld középkori település-hálózatáról (Szeged, 1997.) 45–56. p.
- Fasc. 5. *Blutman László*: Az ártatlanság vélelmének hatóköre az európai alapjogokban (Szeged, 1997.) 57–76. p.
- Fasc. 6. *Bodnár László*: Igazságtétel – most már kizárólag a nemzetközi jog alapján? (Szeged, 1997.) 77–84. p.
- Fasc. 7. *Botos Katalin*: Bankfelügyelet az EU-ban (Szeged, 1997.) 85–102. p.
- Fasc. 8. *Cséka Ervin*: Korszerűsödő alapelvek a büntető eljárásban (Szeged, 1997.) 103–120. p.
- Fasc. 9. *Fábián György*: A vegyes választási rendszer és reformja (Szeged, 1997.) 121–133. p.
- Fasc. 10. *Fantoly Zsanett*: A jogi személyek büntetőjogi jogalanyiségének kérdésköre a holland és francia jogban, különös tekintettel a küszöbön álló magyar szabályozásra (Szeged, 1997.) 135–147. p.
- Fasc. 11. *Homoki Nagy Mária*: A magyar magánjogi kodifikáció első lépései (Szeged, 1997.) 149–160. p.
- Fasc. 12. *Juhász Zsuzsanna*: A börtönépesség alakulása egyes közép- és kelet-európai országokban a rendszerváltás után (Szeged, 1997.) 161–170. p.
- Fasc. 13. *Jenő Kaltenbach*: Die Rechtsstellung der Minderheiten in Ungarn (Szeged, 1997.) 171–183. p.
- Fasc. 14. *Karsai Krisztina*: A magyar és a német kábítószer-büntetőjog alapjai (Szeged, 1997.) 185–208. p.
- Fasc. 15. *Lőrinczy György*: Gondolatok a bizonyítási eljárás törvényességéről a büntető eljárásban (Szeged, 1997.) 209–234. p.
- Fasc. 16. *Merényi Kálmán*: A prostitúció jelenkori helyzete Magyarországon (Szeged, 1997.) 235–242. p.
- Fasc. 16. *Molnár Imre*: Tanúvallomások (kínvallatás) értékelése a bűnösség megállapításánál az ókori római büntetőjogban (Szeged, 1997.) 243–250. p.
- Fasc. 17. *Nagy Ferenc*: A büntetőjog legújabb változásairól – nemzetközi és hazai kitekintés alapján (Szeged, 1997.) 251–264. p.
- Fasc. 18. *Nagy Károly*: Le sujet du droit des peuples à disposer d'eux-mêmes (Szeged, 1997.) 265–283. p.
- Fasc. 19. *László Nagy*: The Worker's Participation in the Employer's Decision-making in Central and Eastern Europe (Szeged, 1997.) 285–295. p.
- Fasc. 20. *Paczolay Péter*: Az európai uniós tagság politikai feltételei az Európai Bizottság véleményének tükrében (Szeged, 1997.) 297–304. p.
- Fasc. 21. *Pócsik Ilona*: Büntetőpolitikai irányváltás Angliában az 1990-es években, avagy egy paradigma utólete (Szeged, 1997.) 305–324. p.

Fasc. 22. *Ruszoly* József: Az erdélyi választójog történetéhez (1848–1872). (Szeged, 1997.) 325–352. p.

Fasc. 23. *Stipta* István: Az 1875. évi osztrák közigazgatási bíróság hatása a magyar közigazgatási jogvédelemre (Szeged, 1997.) 353–362. p.

Fasc. 24. *Trócsányi* László: A központi államszervezet egyes alkotmányjogi kérdései (Szeged, 1997.) 363–372. p.

Tomus LIV.

Fasc. 1. *Blutman* László: Előzetes döntési eljárás az Európai Bíróságon: mi a bíróság? (Szeged, 1998.) 26 p.

Fasc. 2. *Bobvos* Pál: A birtokrendezés szükségessége a gazdaságos és ésszerű mezőgazdasági termelés tükrében (Szeged, 1998.) 22 p.

Fasc. 3. *Both* Ödön: Küzdelem a sajtószabadságért Magyarországon (1790–1795) 17 p.

Fasc. 4. *Császár* Mátyás: Az Irányelvek közvetlen hatálya (Szeged, 1998.) 14 p.

Fasc. 5. *Cséka* Ervin: Megjegyzések az új büntető eljárási kódex koncepciójához (Szeged, 1998.) 13 p.

Fasc. 6. *Fráter* Mariann: A humánusabb egészségügy felé: a házi szakápoló szolgálatokról (Szeged, 1998.) 18 p.

Fasc. 7. *Gönczi* Katalin: A városi jog és feljegyzései a középkori Magyarországon (Szeged, 1998.) 19 p.

Fasc. 8. *Hajdú* József: The Methods of Alternative Dispute Resolution (ADR) in the Sphere of Labour Law (Szeged, 1998.) 78 p.

Fasc. 9. *Heka* László: Az 1868. évi horvát–magyar kiegyezés a sajtó tükrében (Szeged, 1998.) 38 p.

Fasc. 10. *Józsa* Zoltán: Az önkormányzati feladatrendszer és szervezet lehetséges fejlesztési irányai (Szeged, 1998.) 19 p.

Fasc. 11. *Karsai* Krisztina: A kábítószer-fogyasztás büntetendősége. Elvek, elméletek pro és kontra. (Szeged, 1998.) 33 p.

Fasc. 12. Masahiro Ken *Kuwahara*: Japanese Labour Law Cases Dealing with Foreign Multinational Corporations in Japan (Szeged, 1998.) 15 p.

Fasc. 13. *Nagy* Ferenc: Büntetés-végrehajtás Magyarországon (Szeged, 1998.) 23 p.

Fasc. 14. *Papp* Tekla: A koncessziós szerződés (Szeged, 1998.) 19 p.

Fasc. 15. *Révész* Béla: Az osztályharc fogalmának politikai és jogi aspektusai az '50-es években (Szeged, 1998.) 128 p.

Fasc. 16. *Ruszoly* József: Költőnk és joga. Írások Ady Endre életéhez és korához. (Szeged, 1998.) 65 p.

Fasc. 17. *Sarkady* Zsolt: Rendszerre való törekvések az ókori Róma jogában és a modern Európában (Szeged, 1998.) 37 p.

Fasc. 18. Ildikó *Szondi*: Wohnungen am Rande der Stadt (Szeged, 1998.) p.

Fasc. 19. *Tóth* Árpád: A hadiszolgáltatások jogi szabályozása a dualizmus korában (Szeged, 1998.) 42 p.